

Willibrord Rutten

'Brieven uit de Mijnstreek', geschreven in 1923 door Rinse Postuma

Sinds het ontstaan van de moderne kolenmijnindustrie werd de Limburgse mijnstreek bevolkt door nieuwkomers uit alle windstreken. Daar waren nogal wat arbeiders bij uit de noordelijke provincies.¹ Heerlen, het centrum van de nieuwe mijnindustrie, herbergde een tamelijk omvangrijke Friese kolonie. De 'koempels uit het veen', die in de jaren 1950 arriveerden, zijn nog niet vergeten,² maar daaraan gingen lichteningen vooraf die zich al vanaf de Eerste Wereldoorlog in de mijnstreek vestigden. In sommige mijnwerkersbuurten had je toen straten waar bijna huis aan huis Friese gezinnen woonden, aldus Rinse Postuma, een jonge onderwijzer uit Friesland die les gaf op de Nutsschool in Treebeek. Onder de titel 'Brieven uit de Mijnstreek' deed hij in het *Nieuwsblad van Friesland* van juni 1923 tot begin 1924 bijna wekelijks verslag van het leven en werken in de Limburgse mijnstreek. Ze zijn rijk aan observaties over de stormachtige ontwikkelingen in de mijnstreek in het begin van de jaren 1920. De schrijver maakt ons deelgenoot van zijn verwondering over de nieuwe wereld waarin hij was terechtgekomen. Bijna alles was anders dan in Friesland: het landschap, de huizen, de godsdienst, de mentaliteit. Heerlen typeert hij als 'de meest Amerikaansche stad van Nederland'.³ Rinse Postuma waant zich een emigrant in eigen land. Hij verschaft ons een blik op de mijnstreek door de ogen van een buitenstaander.⁴ Dat maakt zijn brieven zo interessant, een reden om ze negentig jaar na dato opnieuw te publiceren.

'Brieven uit ...' is een genre dat wel meer werd beproefd in de dagbladpers van toen, vooral in de berichtgeving over het buitenland. Van 'Brieven uit de Mijnstreek' zijn in totaal 21 afleveringen verschenen. Drie brieven zijn niet geselecteerd voor deze (her)uitgave, te weten XVIII en XX over historisch-heemkundige onderwerpen en XVII over de consternatie na een grote stroomstoring bij de Staatsmijn Emma. Sommige brieven zijn enigszins ingekort. Dit wordt in de voetnoten verantwoord. Ik heb de vrijheid genomen om hier en daar af te wijken van de volgorde waarin de brieven oorspronkelijk zijn gepubliceerd. Er is een meer thematische ordening aangebracht. De brieven die over het sociaal-culturele leven gaan (VI, X en XI) staan nu bij elkaar, zo ook de afleveringen IV en XXI die de bruinkoolwinning behandelen. De oorspronkelijke spelling en interpunctie heb ik gehandhaafd.

1 Over de herkomst van de mijnwerkers per provincie: Serge Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg. Herkomst, werving, mobiliteit en binding van mijnwerkers tussen 1900 en 1965*. Maaslandse Monografieën; 75 (Hilversum 2011) 311.

2 Hans Willems, 'Koempels uit het veen. Friezen in de mijn I-II', in *www.demijnen.nl* en *Leeuwarder Courant*, 22 december 2012.

3 Zie beneden p. 93.

4 Zie ook Loek Kreukels, *In andersmans ogen. Weet je nog koempel? De mijnen in Limburg 18*, ed. Jac. van den Boogard et al (Zwolle 2005). Deze uitgave gaat vooral over het imago van de kompel bij Limburgse notabelen en schrijvers.

De onderwijzer

Rinse Postuma, geboren in Winsum (gem. Baarderadeel, prov. Friesland) op 20 juni 1897, was opgeleid aan de Rijkskweekschool te Maastricht.⁵ Nog geen 15 jaar oud deed hij daar in maart 1912 toelatingsexamen. Rinse was beslist niet de enige Friese jongen die in Maastricht ging studeren. Tegelijk met hem deden nog 24 Friezen toelatingsexamen.⁶ De meeste kwekelingen kwamen van boven de grote rivieren. Het Rijk kwam ze financieel tegemoet. Vrijwel alle leerlingen kwamen in aanmerking voor een vergoeding van 300 gulden voor kost en inwoning. Van de 74 jongens die in 1912 toelatingsexamen deden voor de Rijkskweekschool te Maastricht kwamen er maar 17 uit het Zuiden: 13 Limburgers en 4 uit Noord-Brabant. De meeste Limburgers gaven de voorkeur aan de rooms-katholieke kweekschool, destijds in Echt.⁷

In 1916 kwam Rinse van de Rijkskweekschool.⁸ Met een akte lager onderwijs op zak keerde hij terug naar huis. Net 19 jaar oud ging hij voor de klas staan. Zijn eerste betrekking kreeg hij bij de lagere school in Mantgum, een paar kilometer van zijn geboorteplaats. Daarna werd hij benoemd aan de lagere school in Oude Haske (gem. Haskerland) in de Friese veenkoloniën. Zijn verloofde, Aaltje Lourens (geb. Sonnega 1896) kwam uit deze streek. In 1918 is het stel in Wolvega (gem. Weststellingwerf) getrouwd. Hun eerste kind, zoon Jetse, is in Oude Haske geboren (1920). Naast zijn baan en gezin studeerde Rinse Postuma voor de hoofdakte lager onderwijs, die hij in augustus 1921 behaalde te Zwolle.⁹ Niet lang daarna verhuisde het jonge gezin naar Zuid-Limburg, waar Rinse was benoemd tot onderwijzer in de mijnkolonie Treebeek, ooit een van de grootste arbeiderswijken van Nederland.¹⁰

De Nutsschool in Treebeek (thans gem. Brunssum) was een gemengde lagere school voor jongens en meisjes. Het was de eerste instelling voor bijzonder-neu-

5 In het gebouw, de zogenoemde Hof van Tilly, is tegenwoordig de Faculteit der Cultuur- en Maatschappijwetenschappen van de Universiteit Maastricht is gevestigd. P. Tuinman en P. Dumoulin, *De Hof van Tilly*. Maastrichts Silhouet; 18 (Maastricht 1985).

6 RHCL, C 07.04, archief Rijkskweekschool te Maastricht, inv. nr. 1, jaarverslagen (in manuscript) der Rijkskweekschool Maastricht (1911-1912) en (1915-1916).

7 *Gedenkboek Rijkskweekschool Maastricht, 1880-1930* (Maastricht 1930) 17. Bovendien was er in Oud-Vroenhoven nabij Maastricht nog een erkende kweekschool van de Broeders van de Onbevleete Ontvangenis, waar broeders van de congregatie werden opgeleid tot onderwijzer. S. Langeweg, *Het Trichter College*. Maastrichts Silhouet; 45 (Maastricht 1997).

8 RHCL, C 07.04, archief Rijkskweekschool, inv. nr. 42, Register van vorderingen, 't gedrag en vlijt. Rinse's sterkste vakken waren muziek en zang (beide gewaardeerd met een 8), minder sterk was hij in het vak natuurlijke historie (5).

9 Het Vaderland, 23 aug. 1921.

10 *Nieuwsblad van Friesland*, 13 jan. 1922 (Avond) meldt de benoeming van R. Postuma tot eerste onderwijzer aan de mulo school A bij de Staatsmijn Emma. De loopbaangegevens komen verder uit: 'R. Postuma te Drachten 40 jaar bij onderwijs', *Leeuwarder Courant*, 14 april 1956. Volgens het c.v. in de krant zou Postuma verbonden zijn geweest aan de mijnschool in Heerlen, hetgeen berust op een vergissing. Zie verder 'Meester Postuma neemt na 46 jaar afscheid', *Friese Koerier*, 14 juli 1962 (Dag) en *Nieuwsblad van het Noorden*, 19 april 1963.

traal¹¹ onderwijs in de provincie Limburg, opgericht in 1917 op initiatief van het departement Heerlen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.¹² De school voorzag in de behoefte aan lager onderwijs voor kinderen uit niet-katholieke gezinnen, waarvan er steeds meer naar het Zuiden kwamen sinds de opkomst van de grootschalige mijnindustrie. Aan de school was ook een afdeling voor uitgebreid lager onderwijs verbonden, waaraan Rinse Postuma werd benoemd.

Er was een nauwe band tussen de Nutsschool en het bedrijf der Staatsmijnen. Zo was de voorzitter van het schoolbestuur, mw. Van Iterson-Rotgans, de echtgenote van een directeur van Staatsmijnen.¹³ Het eerste gebouw lag in de Spoorstraat, nabij de Staatsmijn Emma. Spoedig (1922) zou in Rumpen (gem. Brunssum) nog een tweede Nutsschool worden geopend. Beide scholen kwamen tot stand met exploitatiesubsidies van Staatsmijnen en een hypothecaire lening van het Algemeen Mijnwerkers Fonds (AMF).¹⁴ Het is niet bekend op wiens voorspraak Rinse Postuma werd benoemd. Een pluspunt was misschien dat Rinse door zijn opleiding te Maastricht al wat voetstappen had liggen in Zuid-Limburg.

Twee jaar heeft hij voor de klas gestaan in de Nutsschool. In oktober 1922 werd nog een dochtertje in Treebeek geboren. Begin 1924 verhuisde het gezin Postuma weer naar het Noorden des lands. Rinse kon promotie maken. Hij was benoemd tot hoofd der openbare lagere school in Hollandscheveld (gem. Hoozevee), midden in het gebied van de Drentse veenkoloniën.¹⁵ Hier heeft hij vijf jaar lesgegeven. Begin 1929 keerde Postuma met zijn gezin, dat intussen was uitgebreid met nog een dochter, terug naar het 'heitelân'.¹⁶ Eerst was hij vier jaar hoofd van de openbare school in Oldeboorn (gem. Utingeradeel, prov. Friesland). De langste tijd, van 1932 tot zijn pensionering in 1962, was hij hoofd van de openbare school voor lager en voortgezet lager onderwijs in het Friese Drachten. Al die jaren timmerde Rinse Postuma aan de weg. Hij maakte zich druk om onderwijs in het Fries op de lagere school,¹⁷ stuurde wel eens een ingezonden

11 Neutraal in de zin van onderwijs voor alle gezindten.

12 J.A. Duijnhouwer, *Het nutsonderwijs bezuiden de grote rivieren. Een onderzoek naar de onderwijsactiviteiten van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in het rooms-katholieke zuiden gedurende de periode van 1791 tot 1991* (Utrecht 1997) 307. Volgens deze auteur opende de nutsschool haar poorten in 1917. In 1978 vierde de school in Treebeek zijn 60-jarig bestaan. Zie *Limburgsch Dagblad*, 26 mei 1978.

13 Jennie Woutera Rotgans (1885-1964) trouwde in 1910 met Frederik van Iterson, directeur Staatsmijnen 1913-1941. Zij was een begaafd wis- en scheikundige. Ben Gales, 'Frederik van Iterson (1877-1957)', in: J. Visser, M. Dicke en A. van der Zouwen (red.), *Nederlandse ondernemers, 1850-1950. Noord-Brabant, Limburg en Zeeland* (Zutphen 2009) 302-307.

14 RHCL, 17.26/ 11 A, Archief Staatsmijnen, Sociale Zorg, inv. nr. 303: Subsidiëring Nutsschool.

15 *Nieuwsblad van Friesland/ Hepkema's Courant*, 3 aug. 1923 (Avond). Een benoeming door de gemeenteraad betekende niet dat een onderwijzer meteen vertrokken was. Rinse Postuma kreeg pas begin 1924 ontslag in Treebeek.

16 *Leeuwarder Courant*, 26 okt. 1928 en 1 december 1928. Per 1 februari 1929 kreeg hij ontslag van de school in Hollandscheveld.

17 R. Postuma, 'Friesch op de L.S.', *Het Schoolblad: wekelijksche courant voor lager, middelbaar en gymasiaal onderwijs*, 61, no. 40 (3 nov. 1932).

Rinse Postuma (vooraan, 2^e van r.) met echtgenote (schuin achter hem) en kinderen, in 1930 bij het 35-jarig jubileum van het huwelijk van zijn ouders. Bron: <http://oudtzummarum.nl/fotoalbumfampostuma3047.htm>

brief over een of andere kwestie naar het *Nieuwsblad van Friesland*¹⁸ en hij bekleedde bestuursfuncties in organisaties als de Vereniging 'Volksonderwijs' en de Nederlandse Onderwijzers Vereniging. Via de Vrijzinnig Democratische Bond¹⁹ kwam hij terecht bij de Partij van de Arbeid, waarvoor hij jarenlang actief was in de plaatselijke politiek.²⁰ Voor zijn verdiensten kreeg hij een koninklijke onderscheiding. In 1977 overleed hij op 80-jarige leeftijd.²¹

De 'Brieven uit de Mijnstreek'

Het *Nieuwsblad van Friesland*, van oudsher bekend als *Hepkema's Courant*, was een Nederlands streekblad dat tussen 1874 en 1951 verscheen in Midden- en Zuidoost-Friesland. De redactie was gevestigd in Heerenveen.²² Anno 1923 ver-

18 *Nieuwsblad van Friesland*, 28 jan. 1930 (Avond) naar aanleiding van een discussie over de opstelling van het bijzonder onderwijs tegenover de gemeentelijke schoolartsen.

19 Hij was nauw betrokken bij de oprichting van de afdeling Drachten van de Vrijzinnig-Democratische Bond. Zie *Nieuwsblad van Friesland/ Hepkema's Courant*, 3 maart 1939 (Avond) en *Nieuwsblad van het Noorden*, 15 april 1939 (Dag). Zie ook *Nieuwsblad van Friesland*, 13 nov. 1939 (Avond). Tijdens de jaarvergadering van de Federatie Friesland van de Vrijzinnig-Democratische Bond stelt Postuma uit Drachten vragen over verbetering van schoolgeneeskundig toezicht.

20 *Friese Koerier*, 14 juli 1962.

21 Rinse Postuma overleed op 15 oktober 1977 te Groningen, zijn echtgenote Aaltje Postuma-Lourens een paar maanden eerder op 27 aug. 1977 te Drachten. Zij hadden vijf kleinkinderen, onder wie Bert Koenders, van 2007-2010 minister van Ontwikkelingssamenwerking in het kabinet Balkenende IV.

22 Pier Abe Santema, 'Jacob Hepkema en de introductie van de moderne journalistiek in Friesland', *Tijdschrift voor mediageschiedenis* 8:1 (2005) 86-96.

scheen de krant twee keer per week met een oplage van ongeveer 25 duizend stuks. Friese streekbladen werden ook gelezen buiten het heitelân, bijvoorbeeld door de Friese kolonie in Treebeek. Het is niet bekend of Rinse Postuma door de redactie gevraagd is om verslag te doen van zijn ervaringen in de Limburgse mijnstreek. Het kan heel goed een spontaan aanbod zijn geweest. Hoe dan ook, de lezers van het blad zullen de brieven van Rinse Postuma met grote interesse hebben gelezen. Zuidoost-Friesland, trouwens ook Drenthe, werd in de jaren 20 getroffen door de achteruitgang van de turfwinning.²³ Massawerkloosheid greep om zich heen onder de duizenden landarbeiders in het Noorden des lands. De gemeentebesturen stond het water aan de lippen. De mogelijkheden voor openbare werkverschaffing in eigen streek waren praktisch uitgeput. Er gingen stemmen op om uitkeringstrekkingen te werk te stellen in de Limburgse kolenmijnen, desnoods met zachte dwang.²⁴ Vooral nog verhuisden werklozen uit de veenkoloniën vrijwillig naar Limburg om daar een nieuw bestaan op te bouwen als mijnwerker.²⁵ De overgang was heel groot en het thuisfront was uiteraard benieuwd hoe het verwanten en vrienden verging in den vreemde. Door Rinse Postuma werden de achterblijvers als het ware op hun wenken bediend.

De jonge Friese onderwijzer is zeer te spreken over de woningtoestanden die hij in de Limburgse mijnstreek aantreft; ze komen 'het ideale nabij'.²⁶ De mijnschade aan de woningen is hinderlijk, maar de scheuren worden prompt gerepareerd. Wie het slim aanpakt, kan en passant het interieur van zijn woning laten opknappen door de mijnschadeploeg, alles op kosten van de kolenproducenten. De protestantse nieuwkomers moeten echter voor lief nemen dat er een processie door hun buurt trekt. Niets herinnert meer aan de ruige jaren uit het begin van de opkomst van de nieuwe kolenmijnen. De 'ongewenste elementen' zijn intussen verwijderd van de mijn. De teloorgang van het onbedorven Limburg, waar Felix Rutten eerder over schreef, is aan Rinse Postuma dan ook niet besteed. Hij vindt dat de Limburgse dichter niet moet overdrijven.²⁷ De Treebeekse onderwijzer roemt de sociale voorzieningen die voor de mijnwerker in het leven zijn geroepen. Voor iedere kwaal loopt men naar de dokter; het AMF betaalt de rekening. Na een moeilijke aanloopperiode zijn de onderwijsvoorzieningen helemaal op peil gebracht. Nieuwe schoolgebouwen zijn neergezet, zo riant als men bijna nergens in Nederland ziet, aldus onze zegsman.

Het beroep van mijnwerker is zwaar, ongezond en gevaarlijk. Dit wordt ook

23 S. Langeweg, 'Werving, herkomst en binding van mijnwerkers', in: A. Knotter (red.), *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2011) 54-98, aldaar 63.

24 In 1925 werd de druk opgevoerd. De Inspecteurs voor de Steunverlening in de drie Noordelijke Provinciën lieten alleen nog arbeiders tot de werkverschaffing als zij zich schriftelijk bereid verklaarden werk in de mijnen te aanvaarden, indien hun dat te eniger tijd mocht worden aangeboden. *Nieuwsblad van Friesland*, 17 juli 1925 (Avond).

25 Marcel Bulte, *Emmenaren op drift. Tragiek en achtergrond van de massale migratie uit Zuidoost-Drenthe (1924-1936)* (z.p. 2008) 104-125.

26 Zie p. 69.

27 Zie p. 74.

door Postuma benoemd, maar hij stapt tamelijk luchtig over de nadelen heen. De mijn heeft veiligheid hoog in het vaandel staan. De mijnworm, een erkende beroepsziekte, wordt voortvarend bestreden.²⁸ We lezen echter niets over silicose (stoflongen), een aandoening die mijnwerkers ook toen al parten moet hebben gespeeld. Het silicosevraagstuk komt pas in de jaren 1930 op de politieke agenda.²⁹ Hij rept ook niet over het werken in akkoord en hoeveel een mijnwerker gaat verdienen. Wel geeft Postuma een uitgebreid verslag van zijn 'valutareisje' naar Aken waar Nederlandse kooptoeeristen hun slag slaan, omdat over de grens alles spotgoedkoop was in de tijd van de hyperinflatie.

Rinse Postuma vindt het, gezien de situatie die hij aantreft, helemaal niet vreemd dat de mijnstreek zo in trek is. Naar eigen zeggen heeft hij veel mijnwerkers van Friese afkomst gesproken en die piekeren er niet over terug te gaan naar het Noorden, afgezien van familiebezoek. Hij verwacht dat op afzienbare termijn een groot tekort aan personeel zal ontstaan, als straks de vierde staatsmijn, de Maurits, op volle toeren gaat draaien. De stukken die hij in het *Nieuwsblad van Friesland* schrijft, lijken wel een poging om nog meer Friese werklozen te verleiden om ook naar Zuid-Limburg te emigreren. Alsof de mijnstreek het beloofde land is. Postuma ziet alles vanuit het perspectief van het hoge Noorden, waar landarbeiders net zo hard moeten werken, maar desondanks creperen van de armoede. Dat verklaart waarom hij zo'n positief beeld heeft van de mijnindustrie.

Hij heeft het misschien niet zo bedoeld, maar Postuma ontpopt zich als een ware propagandist van de Nederlandse kolenmijnen. Hij gaat daarin tamelijk ver. Zo waarschuwt hij werkloze landgenoten voor de Belgische mijnen, want het zou daar niet veilig zijn en de verdiensten vallen tegen.³⁰ Men kan zich beter aanmelden bij een van de Nederlandse kolenmijnen, is de impliciete boodschap. Postuma ontvangt zelfs brieven van lezers uit Friesland die interesse hebben in een baan bij Staatsmijnen. Hij voelt zich genooddaakt om aan de dertiende brief een postscriptum toe te voegen dat hij geen gehoor kan geven aan schriftelijke verzoeken om te bemiddelen voor werk in de kolenmijnen.³¹

Het is niet waarschijnlijk dat Postuma op verzoek van Staatsmijnen de brieven uit de mijnstreek heeft geschreven omdat hij zich in een van de afleveringen kritisch, om niet te zeggen laetdunkend, uitlaat over de beampten van Staatsmijnen. Die hadden naar zijn mening een luizenbaantje: 't Was al botertje tot den boôm'. En nog was men niet tevreden: 'Een ieder vlaste op promotie, een ieder haakte naar den stoel van den bureau-chef, en de geringste promotie van

28 De mijnworm behoorde in 1928 bij de eerste vier beroepsziekten die in Nederland in het kader van de Ongevallenwet werden gelijkgesteld aan een arbeidsongeval. Zie J. Peet, 'Mijnarbeid, veiligheid en gezondheid', in: A. Knotter (red.), *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2011) 220-267, aldaar 226.

29 Eric van Royen, 'De Nederlandse mijnondernemingen en het silicosevraagstuk', *Land van Herle* 59:3/4 (2009) 147-157.

30 Zie p. 97.

31 Zie p. 93.

Dienstwisseling op een ondergrondse laadplaats in de Staatmijn Emma, 1928. RHCL, collectie DSM.

een collega werkte als een knuppel in een hoenderhok'.³² Het is ondenkbaar dat Staatsmijnen deze passages liet passeren als Postuma in opdracht van de directie had geschreven.

Het zou kunnen dat zijn openhartigheid nog een rol heeft gespeeld bij zijn vertrek uit Treebeek, halverwege het schooljaar 1923/1924. Veel leerlingen van de Nutsschool kwamen uit gezinnen van Staatsmijnbeambten, die ook functies vervulden in het schoolbestuur.³³ Bovendien was de Nutsschool, de gelijkstelling van het Bijzonder Onderwijs ten spijt, financieel nog steeds afhankelijk van Staatsmijnen en AMF. Er is echter uit deze jaren geen archief overgeleverd van de Nutsschool, zodat wij niet meer kunnen achterhalen waarom Rinse Postuma afscheid nam van Treebeek. Op 11 januari 1924 verscheen voor de laatste keer een 'Brief uit de Mijnstreek'.

³² Zie p. 92.

³³ RHCL, 17.26/ 11 A, Archief Staatsmijnen, Sociale zorg, inv.nr. 303, Leerlingenlijsten Nutsschool.

Rinse Postuma's brieven uit de mijnstreek

*Friezen in de mijnstreek*³⁴

'Friezen zweven overal', wordt er wel eens gezegd, en dat dit waar is, zal iedereen ondervinden, die ons land doorreist. In Groningen zoowel als in Zeeland, in Noord-Holland zo goed als in Zuid-Limburg, overal ontmoet men Friezen. De mijnstreek van ons land maakt hierop dan ook geen uitzondering; alleen zou ik, zoo oppervlakkig gezien, denken, dat het percentage Friezen hier nog grooter is dan in één der andere provinciën van ons land,³⁵ Friesland zelf natuurlijk uitgezonderd.

In sommige straten, vooral van de koloniën (zoo noemt men de hier bij elkaar gebouwde woningen, meestal toebehoorende aan de Staatsmijnen in Limburg) rondom Staatsmijn Emma, wonen ze huis aan huis; en als ge hier, vooral, wanneer de middagschicht, d.i. om half twee, aangaat, uw oor tot luisteren zet, zult ge niet zelden brokstukken van gesprekken opvangen, die in 't Friesch gevoerd worden. Een sprekend staaltje is zeker wel het volgende.

Toen ik eenige dagen geleden per tram, die hier den veelzeggenden naam van 'moordenaar'³⁶ draagt, reisde van 'de Emma' naar Heerlen, bleken er onder de zestien personen, die in den wagen zaten, elf Friezen te zijn. Natuurlijk ontbreekt een Friesch 'selskip' dan ook niet, en het verwondert me dat hier nog geen kaatsvereniging³⁷ is opgericht, misschien ligt het hieraan, dat de meeste Friezen hier afkomstig zijn uit het midden en het Zuiden van het heitelân.³⁸ Een ijsclub was zeker reeds opgericht, als er maar water geweest was. Maar daarvan zijn we hier ten eenenmale verstoken. Vooral in de oorlogsjaren³⁹ zijn hier heel wat Friesche huishoudingen gekomen. Toen de Staatsmijnen in exploitatie waren genomen, het bedrijf, tengevolge van den kolennood, op reusachtige wijze werd uitgebreid, en de loonen hier, vergeleken met die in Friesland, enorm waren, stroomden de Friezen naar de mijnstreek. Natuurlijk zijn er ook velen naar 't heitelân teruggekeerd, vooral, nu de malaise⁴⁰ zich ook hier geducht laat gevoelen, maar wie blijven kon, bleef. En dit mag ons niet verwonderen. Een vergelijking van de toestanden hier met die in Friesland, valt niet in alle opzichten ten voordeele uit van laatstgenoemde provincie. De woningtoestanden b.v.

34 'Brieven uit de Mijnstreek I', *Nieuwsblad van Friesland/ Hepkema's Courant*, 8-6-1923, nr. 46 (Avondblad).

35 Dit is wellicht overdreven. De aantrekkingskracht van het westen des lands op Friese migranten was minstens even groot.

36 Vanwege de vele verkeersongevallen met dodelijke afloop.

37 In 1924 werd in Meezenbroek (Heerlerheide) de kaatsvereniging 'Frisia' opgericht (*Limburgsch Dagblad*, 7 sept. 1939). In Terwinselen was sinds 1934 de kaatsvereniging 'Friso' actief (*Limburgsch Dagblad*, 14 aug. 1954).

38 Fries voor vaderland.

39 1914-1918.

40 De Nederlandse markt werd in 1921 overspoeld met goedkope steenkool uit het buitenland. Tegelijkertijd kwam er een einde aan de naoorlogse hoogconjunctuur in Nederland, waardoor de vraag naar fossiele brandstoffen afnam. De dalende kolenprijzen noopte tot een verlaging van de loonkosten. De werving van personeel werd tijdelijk op een laag pitje gezet.

komen hier het ideale nabij. Frissche, ruime woningen, met keuken, kamer, kamertje en kelder beneden, twee à drie slaapkamers boven; alle vertrekken voorzien van draairamen; electrisch licht, waterleiding, w.c. met waterspoeling, en dan bij elk huis een tuin of tuintje, allemaal dingen, die in de Friesche arbeidershuizen maar al te veel mankeeren. Vooral de kelders hier zijn 'n gemak. Een manshoogte diep, loopen ze onder het heele huis door en eindigen bij de voordeur, waar ze zijn afgesloten door een rooster. Kolen en hout, de eenige verwarmingsmiddelen, die hier gebruikt worden, kunnen heel gemakkelijk door den rooster naar binnen worden gelaten, en in huis blijft men verschoond van stof etc. De Friesche huismoeder klopt het hart natuurlijk van verontwaardiging bij een dergelijk misbruik maken van 'n kelder, maar eenmaal hier gekomen, is ze van de geriefelijkheid spoedig overtuigd. Natuurlijk zijn de huren hier hooger, meestal tusschen de twaalf en twintig gulden in de maand, maar daar is dan water en licht in begrepen, terwijl de arbeidsloonen hier, mogen ze in den laatsten tijd dan ook enorm zijn gedaald, toch nog gunstig afsteken bij die der boerenarbeiders in Friesland.

Vaak spreek ik met mijnwerkers van Friesche afkomst, en bijna unaniem luidt hun oordeel: "Eens weer in Friesland kijken, heel graag, maar er blijven, dank u!" En wie onbevooroordeeld de toestanden in de mijnstreek bekijkt, kan dit standpunt volkomen begrijpen, en wat meer zegt, billijken. Hiermede is echter volstrekt niet gezegd, dat Friesland hier vergeten wordt. Vraag den uitgevers van Friesche couranten maar eens, hoeveel lezers ze hier in het Zuiden hebben. En dat de producten van de Wed. Douwe Egbertsz uit Joure hier volkomen de markt veroverd hebben, zal ook voor geen gering deel te danken zijn aan de talrijke Friezen, hier woonachtig. Friesche koek, Friesch roggebrood, Friesche boter en kaas, al deze artikelen vinden hier gretig aftrek, en niet weinigen hebben een wintervoorraad opgeslagen van Friesche aardappelen. Men ziet dus, dat we, wat dat betreft, Friesland wel in eere houden.

Wanneer men hier kersversch uit het Noorden is aangeland, doen de mijn-toestanden eerst eigenaardig aan. Nog zie ik het eenigszins angstige gezichtje van een logeetje van ons, toen ze hoorde, dat onder onze woning door de mijn-gangen liepen, de luchtdruklocomotieven lange rijen kolentips voorttrokken, en de mijnwerkers bezig waren, door dynamiet-ontploffingen de steenkool-lagen ontginbaar te maken. En 't stelde haar maar kwalijk gerust, toen ik haar vertelde, dat een vier- tot zeshonderd meter dikke aardlaag ons behoedde voor de minder aangename verrassingen, waarop zij met een griezelig doelde. Toch schijnt zoo'n dikke laag nog geen voldoende zekerheid te geven, want plafonds en muren scheuren, kozijnen verzakken, en somtijds moeten er woningen ontruimd worden, zóó bouwvallig zijn ze geworden, ofschoon ze nog geen tien jaar geleden gebouwd zijn. In een half jaar tijds heb ik tenminste driemaal den timmerman moeten ontbieden, om ramen en deuren weer sluitend te maken. Telkens was de boel verzakt. Het spreekt natuurlijk van zelf, dat, ook voor hen, die in particuliere huizen wonen, dergelijke karweitjes vallen onder, wat men hier noemt "mijnschade", en dus voor rekening komen van de Staatsmijnen in

Limburg. Het sterkste staaltje op 't gebied van verzakking is echter te zien bij Staatsmijn Hendrik. In één straat, de Venweg⁴¹ genaamd, staan, of liever hangen, de huizen naast elkaar, alsof ze in de oorlogszone gelegen hebben. Gescheurde muren, omgevallen schoorsteenen, dichtgespijkerde ramen, alles voor omvallen behoed door stutten en balken, en natuurlijk alle ontruimd. Een reuzenschade-post voor de Staatsmijnen.

Trouwens de heele woningbouw is een strop geweest. Honderden woningen zijn hier in de oorlogsjaren gebouwd, straat aan straat verrees, en zoo is hier een uitgestrekt complex van nieuwe woningen ontstaan, wier aantal enkele duizenden belooft. Nu echter de malaise is ingetreden, blijkt men op te grooten bloei te hebben gerekend, want naar ruwe schatting belooft het aantal leegstaande woningen in het gebied van de Emma en de Hendrik alleen minstens vier à vijf-honderd. Vele huizen zelfs zijn niet eens bewoond geweest. Welk kapitaal aan rente-verlies en waardevermindering hier jaarlijks mee gemoeid gaat, zal ieder kunnen begrijpen. Het woord "woningnood" kennen we hier dan ook alleen maar van hooren zeggen.⁴²

Heerlen, middelpunt van de Nederlandse mijnstreek⁴³

(...)⁴⁴ Voor de opkomst der Staatsmijnen was Kerkrade het mijnstadje bij uitnemendheid, maar reeds lang is het overvleugeld door Heerlen. In den naasten omtrek dezer stad liggen dan ook maar even 6 mijnen, te weten: de Oranje-Nassaumijnen I, II en III en de Staatsmijnen Wilhelmina, Emma en Hendrik. Wat uitgebreidheid van bedrijf betreft, behoort Emma tot de grootste van Europa. Over deze mijnen hoop ik in een volgenden brief meer in bijzonderheden te treden. Momenteel zullen we ons bepalen tot Heerlen. De plaats zelve is het nog wel aan te zien, dat het vroeger een dorp is geweest. De kleine kerk met toren, de nauwe en bochtige straten, uitgezonderd dan enkele nieuw gebouwde hoofdstraten, het oud marktplein, ze drukken er nog steeds het stempel van een dorp op. Midden in de plaats treft men dan ook nog boerderijen aan (...).⁴⁵

Toch begint Heerlen meer en meer het aanzien van een stad te krijgen, vooral in de buitenwijken. De honderden en nog eens honderden beambten bij de mijnen, spoorwegen en grensbewaking, de vele arbeiders, van heinde en ver toegestroomd, om te werk gesteld te worden in de mijnen, hebben de plaats snel doen aangroeien, en het zal niet lang meer duren, of Heerlen zal, wat zielen aantal

41 Te Brunssum.

42 Menige nieuwkomer in de mijnstreek heeft in de jaren 1900-1918 de woningnood aan den lijve onder-vonden. Zie Th. Vianen, *Bevolkingstoestanden in het Zuid-Limburgsche Kolenrevier* (Heerlen 1908). Trouwens, voor huisjesmelkers was er in de mijnstreek ook de jaren 1920 nog steeds genoeg te halen, de sociale woningbouwprogramma's ten spijt, getuige Trude Benedic in Sonja Prins (ed.), *Herinneringen aan Trude Benedic, een vrouw in verzet* (Amsterdam 1980) 36.

43 'Brieven uit de mijnstreek II', *Nieuwsblad van Friesland/Hepkema's Courant*, 19-6-1923, nr. 49 (Avondblad).

44 De brief begint met een minder belangwekkende historische kroniek over Heerlen vóór de opkomst van de mijnindustrie.

45 Volgt een uitweiding over Limburgse boerenhoeves.

De Heerlense Geerstraat bood rond 1920 nog een landelijke aanblik. Onder druk van de snelle bevolkingsgroei zou dit beeld spoedig veranderen. Fotocollectie EHC Sittard-Geleen.

betreft, de grootste stad van Limburg zijn. De gemeente Heerlen heeft de overwinning al behaald, doch daarbij behooren dan ook Heerlerheide, Heerlerbaan, Terwinselen, Treebeek, enz.

De Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen heeft het belang van deze mijnstad ook volkomen begrepen; vandaar de doorgaande verbinding met Rotterdam, waarheen tweemaal per dag een D-trein⁴⁶ vice versa gaat. Het zwaartepunt der provincie Limburg is verplaatst van het Westen naar het Oosten en voor een groot deel is dit te danken aan de doortastende energie van de Directie der Staatsmijnen in Limburg. Het kolenvervoer maakte de aanwezigheid van een groot rangeerterrein noodzakelijk, waarvoor in de nabijheid der plaats zelve geschikte terreinen ten eenenmale ontbraken. Vandaar dat het tusschen Sittard en Roermond is aangelegd, waarheen dus eerst alle kolenwagens getransporteerd worden en vanwaar ze naar alle streken van ons land worden vervoerd.⁴⁷ En nog blijkt dit terrein soms klein genoeg, zoodat het rangeerpersoneel dag en nacht werk heeft, om de verzending vlot van stapel te doen loopen.

Vooraf door de Ruhr-invasie⁴⁸ is het Nederlandsen spoorwegnet overvoerd; voordat deze invasie plaats had, gingen n.l. talloze kolentreinen bestemd voor

46 Een bepaalde type lange-afstandstrein met personenwagens naar het model van de Duitse 'Durchgangszug'.

47 Het emplacement Susteren.

48 Het Ruhrgebied werd van januari 1923 tot augustus 1925 door Belgische en Franse troepen bezet om Duitsland te dwingen de herstelbetalingen te hervatten die de geallieerden de verliezer van de Eerste Wereldoorlog hadden opgelegd.

't Noorden van ons land via Duitschland naar Nieuweschans,⁴⁹ wat natuurlijk een enorme kostenbesparing met zich meebracht. Dat onophoudelijk passeeren van leege en volle kolentreinen langs het station Heerlen is echter oorzaak, dat de beide toegangswegen⁵⁰ uit het N. naar de stad, een groot gedeelte van den dag zijn afgesloten. Dit is buitengewoon lastig, want misschien nergens in ons land wordt zoo druk gebruik gemaakt van auto's, zoowel voor personen- als goederenvervoer, als juist in de mijnstreek. Wel is 'n hooge voetbrug⁵¹ gebouwd, maar daarmede is het rollend verkeer natuurlijk niet geholpen. Reeds jarenlang bestaan er dan ook tunnelplannen, maar de autoriteiten schijnen terug te schrikken voor de buitengewoon hooge sommen, die hiervoor moeten worden besteed. Men beweert echter, dat die plannen het beginstadium van uitvoering naderen, waaraan een bezoek van den Minister van Waterstaat aan Heerlen dan niet vreemd moet zijn. Of het waar is, zal de tijd leeren.⁵²

Ook het stadhuis is op die plotselinge uitbreiding niet berekend geweest. Een gedeelte van de administratie heeft men moeten overbrengen naar een nabij gelegen gebouw, tot ongerief van publiek zoowel als beambten. Verbetering in dien toestand zal alleen te verkrijgen zijn door verbouw of nieuwbouw.⁵³ In het belang der belastingbetalers zal dit echter niet zijn, want reeds nu behoort Heerlen, wat belasting aangaat, op de „zwarte lijst” te staan. Oppervlakkig gezien, moet ons dat verbazen, want op velerlei gebied mist Heerlen uitgaven, die een groote post uitmaken op de begroting van andere gemeenten. Woningbouw b.v. is krachtig ter hand genomen door de Particuliere- en Staatsmijnen. In den omtrek van Emma en Hendrik is daardoor reeds 'n plaats ontstaan van meer dan 5000 inwoners. En niet alleen woningbouw en woningonderhoud, maar ook water- en lichtvoorziening, stratenonderhoud, straatverlichting, plantsoenaanleg, het verschaffen van vergaderzalen en verenigingsgebouwen, dat alles komt daar voor rekening der Staatsmijnen. De gemeentelijke zorg strekt zich dan ook alleen maar uit tot het ophalen der vuilnis (2 maal per week), den politiedienst en tot de inning der belastingpenningen. Maar dit niet alleen. Ook de forensenbelastingen zijn een rijke bron van inkomsten voor de gemeente. Uit alle richtingen voeren trein na trein mijnwerkers aan. Roermond, Sittard, Maastricht, Valkenburg, ja, bijna alle plaatsen in den omtrek leveren een groot contingent arbeiders, die in de gemeente Heerlen hun geld verdienen. Van Roermond en Nuth rijden b.v. dagelijks een 12-tal treinen van en naar de Emma en de Hendrik, die uitsluitend mijnwerkers vervoeren. Al die arbeiders worden in de gemeentelijke belasting aangeslagen voor een derde gedeelte.⁵⁴ Dubieuze

49 Noordelijkste grensplaats van Nederland, in de provincie Groningen.

50 Kloosterweg en Willemsweg.

51 Sinds circa 1915 in gebruik.

52 De tunnel was in aug. 1929 gereed.

53 Het duurde tot 1941 voordat Heerlen een nieuw stadhuis, naar een ontwerp van Frits Peutz, in gebruik kon nemen.

54 Werkforensen werden dus niet alleen in hun woongemeente maar ook in hun werkgemeente, althans voor eenderde aangeslagen in de gemeentelijke belastingen. Deze (werk)forensenbelasting werd per 1 mei 1931 afgeschaft (wet van 15 juli 1929).

posten komen hierbij niet voor, want wanneer niet op tijd betaald is, wordt, tenminste bij de Staatsmijnen, het verschuldigde bedrag van de loonen ingehouden. Men ziet dus: een reeks van inkomsten, waartegenover zoo goed als geen uitgaven staan.

En toch zijn de belastingen hier ontzettend hoog. Waar hier de oorzaak gezocht moet worden, is mij onbekend; te verwonderen is het echter niet, dat velen de reden wijten aan een verkeerde richting in het beheer der gemeentefinanciën. Werkloozenzorg is zeker niet de oorzaak; wel zijn er na den oorlog velen ontslagen (al dan niet vervangen door goedkoopere Duitse werkrachten), maar daar 't grootste gedeelte hiervan weer verhuisd is naar de plaats, vanwaar het kwam, drukt de zorg voor hen niet op de gemeente Heerlen.

Als eindpunt van de lijn Sittard-Heerlen, heeft de stad in den laatsten tijd een typische eigenaardigheid gekregen. Wel gaan er nog enkele treinen door naar Kerkrade, maar naar Herzogenrath niet meer. Dit heeft tengevolge, dat reizigers voor Duitschland een speciaal voor Aken, in Heerlen uitstappen en vandaar per auto verder gaan. Het stationsplein staat dan ook doorgaans geregeld vol met auto's, vaak een vijftien à twintigtal, wier chauffeurs bij aankomst van iederen trein een dubbele rij vormen aan den uitgang, en die de reizigers onder de uitroepen: „Aken, mijnheer! Herzogenrath, Kerkrade!” enz. de bagage bijna uit de handen trekken. Duur is zoo'n reis in 't geheel niet, want voor een gulden en minder brengt men u in Aken, wat toch nog altijd een afstand is van 15 K.M. Maar wie rekent op een genoeglijk autoritje, vergist zich deerlijk. Vooreerst zijn het, een enkele goede niet te na gesproken, meest oude vehikels, waarvan sommigen nog de Duitschers gediend hebben in België en die bij den terugtocht der Duitschers voor een appel en een ei in handen der tegenwoordige eigenaars zijn overgegaan. Daarbij houden de chauffeurs er dit principe op na: „In vliegende vaart of in 't geheel niet!” Den voetganger slaat de schrik om het hart, als hij de waggelende voertuigen met scheefstaande wielen, kreunend en krakend in razende vaart ziet voorbijsnellen. Een schrik die hem zelve geldt, maar meteen ook betrekking heeft op de inzittenden, die hun leven wagen bij dezen doodenrit. En ten derde hebben de auto's de eigenaardigheid, dat ze, tenminste naar het oordeel van den chauffeur, nooit vol kunnen. Met een doodkalm gezicht zegt hij: „Aken, mijnheer? Er is nog plaats!” hoewel in zijn 4-persoons wagen reeds 7 slachtoffers samenhouwen, terwijl ook de treeplanken, soms zelfs de slijkborden nog den een of anderen waaghals torsen. Meestal wordt de chauffeur bijgestaan in het werven van passagiers door een jongen van een jaar of veertien, die de reis van en naar Aken geregeld een keer of tien meemaakt, zittende of hangende op een spatscherm.

Meen niet, dat in deze beschrijving eenige overdrijving schuilt. *De Telegraaf* heeft dezen autotocht zelfs al eens aanbevolen voor zelfmoordenaars, daarbij in 't midden latende, wat 't zekerst tot het beoogde doel leidt: zich op den weg te wagen als voetganger, of als passagier den dood te zoeken.

Van groen naar zwart⁵⁵

Alvorens in bijzonderheden te treden over het mijnbedrijf en wat daarmee samenhangt, lijkt het me niet ondienstig even de aandacht te vestigen op de verandering in de toestanden, zooals ze door het mijnwezen zijn te weeg gebracht.

Wie het hoofdstuk in het boekje *Mooi Limburg* van de bekende Meulenhof-editie⁵⁶ leest dat handelt over die verandering, zal zich over onze mijnstreek geen schitterende opinie vormen. Daarin toch treden dronken mijnwerkers en bizarre gebouwen, maar lukraak neergezet door op speculatie bouwende ondernemers, bijzonder op den voorgrond. Gelukkig kan ik u uit eigen aanschouwing verzekeren, dat de schrijver van genoemd werkje op zijn minst genomen eenigszins overdrijft. Toch is het ontegenzeggelijk waar, dat een kijkje, in de mijnstreek genomen 25 jaar geleden en nu, frappante verschillen oplevert. Waar vroeger heidevelden en bosschen zich uitstrekten en den natuurminnenden toerist een schat van prachtige vergezichten en intens mooie tafereelen aanboden, vindt men nu rookende schoorsteenen, kale steenberggen en woelige kolonies. Doch de winst op maatschappelijk gebied weegt m.i. dubbel en dwars op tegen het verlies van natuurschoon, tenminste in 'n land als Zuid-Limburg, dat één aansenschakeling biedt van natuurgenot.

„Ook de bevolking is veranderd” beweert de schrijver en daarin heeft hij volkomen gelijk. Plaatsjes als Amstenrade, Nuth, Nieuwenhagen, Brunssum enz., eertijds kleine boerendorpen met werkelijk een streng geloovige Katholieke bevolking, hebben door nieuwbouw en aanvoer van andersdenkende vreemdelingen hun specifiek Limburgsch karakter verloren. Bevolking zoowel als dorpen zijn totaal veranderd. Vooral aan de grenzen zijn brutaal bizarre woningcomplexen neergezet, die gewoonweg na den Duitschen bouwstijl in het industriegebied van Aken (tusschen twee haakjes: een foeileelijke) gemaakt zijn en die elk Hollandsch kenmerk missen.⁵⁷ Ze hooren niet thuis in het Limburgsch landschap en strijden met de eenvoudigste begrippen van harmonie tusschen bouwstijl en milieu. Op die manier verstoren ze natuurlijk op ruwe wijze het genot van den natuurliefhebber.

Gelukkig zijn er ook voorbeelden aan te halen van een beteren, meer Hollandschen bouwstijl. De woningen van de Bouw Mij. „Tijdig”, die den woningbouw in de Mijnstreek met krachtigen hand heeft aangegrepen, de aanleg van kolonies door de Staatsmijnen, zooals Treebeek, getuigen van een hoogstaand aesthetisch gevoel van den ontwerper. Wel verwachte men geen overbodige weelde, maar wat hier op het gebied van woningbouw is gepresteerd, kan zeker den toets der critiek doorstaan. Van rookende schoorsteenen, grauwe steenber-

55 'Brieven uit de Mijnstreek III', *Nieuwsblad van Friesland/Hepkema's Courant*, 29-6-1923, nr. 52 (Avondblad).

56 Bedoeld wordt *Limburg* (Amsterdam 1918) geschreven door Felix Rutten en geïllustreerd met foto's van Aug.F.W. Vogt. Het boekje is verschenen bij Meulenhoff als deel 9 in de serie *Ons Mooie Nederland*.

57 De schrijver praat Felix Rutten na, *Limburg*, 179-180, bij wie de 'typisch Duitse' woningbouw in Kerkrade en Simpelveld het moest ontgelden. Postuma zwijgt over de sobere noodwoningen die tijdens en kort na de Eerste Wereldoorlog zijn gebouwd, bijvoorbeeld in de kolonies De Husken en Rumpen.

gen, stoffige mijgebouwen etc. zal echter wel nooit iets schoons te maken zijn. Vooral de eersten zullen in geen enkele omgeving thuis behoren, maar ze zijn nu eenmaal een noodzakelijk kwaad.

Een derde gevolg van de mijn-industrie is het ontstaan van reusachtige steenhoopen. Dagelijks worden tonnen steen uit de steenkool gehaald, die totaal onbruikbaar zijn. Wel worden verlaten posten in de mijn er mee opgevuld en dienen ze voor den aanleg van spoorlijnen, maar de toevoer is zoo groot, dat men genoodzaakt is, ze ergens te deponeren. En zoo ontstaan daar steenmassa's die honderden meters lang en van 10 tot 25 M. hoog worden.⁵⁸ Vooral die bij de Wilhelmina is overal in den omtrek te zien: ze gelijkt, uit de verte gezien, merkwaardig op een groote schuur, wier top bijna reikt tot die van den schoorsteen.

Ook de bevolking is veranderd. De Limburger is verbazend gesteld op zijn „potteken ajd” (donker bier). Toen de Staatsmijnen werden aangelegd, hectaren grond tegen hooge prijzen werden onteigend, andere gronden als bouwterreinen werden verkocht en de menschen hier geld als water verdienden, was het niet te verwonderen, dat het tot excessen kwam. Café na café, winkel na winkel verrees en allerhande obscure elementen trokken naar de mijnstreek om daar ook iets van de verdiensten in de wacht te sleepen. Zodoende beleefde men hier in de jaren 1912-1918 vreemde dingen. Kosthuizen waren duur en haast niet te krijgen, de mijnwerkers huisden met of zonder gezin in nu niet heel gerieflijke barakken zoodat de kroeg vaak de eenige uitkomst was. Op loondagen zag men de treurigste tooneelen. 't Geld, waarvoor men 10 dagen hard had moeten werken, verdween in één avond door de vereende krachten van wijntje en trijntje; vechtpartijen, waarbij, de messen niet gespaard werden, waren aan de orde van den dag. Dat hier toentijds 4 bioscopen, alléén in de onmiddellijke nabijheid van Emma en Hendrik konden bestaan, zegt reeds genoeg.⁵⁹ Maar daarnaar mag men de mijnstreek van tegenwoordig niet meer beoordeelen. Het was een overgangstoestand, die nu bijna geheel verdwenen is. De arbeiders hebben nette huizen gekregen, minder gewenschte elementen zijn verwijderd, de café's op loondag gesloten, zoodat niets meer herinnert aan de woeste tijden van voorheen. In de anderhalf jaar, dat ik hier woon, ben ik b.v. nog nooit getuige geweest van een vechtpartij. Zeker enkele buitensporigheden komen nog wel voor, zooals nu weer de moord in Nieuwenhagen, maar deze kunnen meestal op rekening van vreemdelingen, in casu Duitschers geschreven worden. En bovendien, in elke streek met een uitgebreide fabrieksbevolking hoort men van dingen die in een klein boerenplaatsje niet voorkomen. Wie echter nu nog spreekt van een moreel minderwaardige mijnwerkersbevolking, slaat volkomen de plank mis. (...).⁶⁰

58 Dit was nog maar het begin. De steenberg van de Wilhelmina, tegenwoordig onderdeel van een skipiste, zou een hoogte bereiken van 93 meter boven maaiveldniveau (239,2 meter boven NAP).

59 O.a. de Emma Bioscoop, het Luxor Theater en de Witte Bioscoop in Hoensbroek en nog een bioscoop in Treebeek. Zie Thunnis van Oort, *Film en het moderne leven in Limburg. Het bioscoopwezen tussen commercie en katholieke cultuurpolitiek (1909-1929)*. Maastrandse Monografieën 70 (Maastricht 2007) 110-114.

60 Volgt een uittreksel uit het *Jaarverslag van Staatsmijnen* (1922), zoals productiecijfers, personeelssterkte, opbrengst per ton, aantal ongevallen. Deze statistieken blijven hier buiten beschouwing.

Het onderwijs in de mijnstreek⁶¹

Tijdens de opkomst der Staatsmijnen was het hier met het onderwijs treurig gesteld. Scholen bestonden er niet, of lagen op zulke groote afstanden, dat er van schoolbezoek geen sprake kon zijn.

En zoo zwierf de lieve jeugd dag in dag uit op straat, waar de talrijke steenhoopen en zandbergen, noodig voor het bouwen van huizen en het aanleggen van straten, dankbare speelobjecten vormden. Soms hadden geregelde belegeringen plaats, waarbij Waalklinkers de functie van kanonskogels innamen en de argelooze voorbijganger niet zelden beenen moest maken, om zich ongedeerd uit de „oorlogszone” te kunnen redden.

Allereerst verzezen houten hulpscholen, die in den eersten tijd van hun bestaan meer de functie verrichtten van bergplaats der jeugd dan van tempel van wetenschap. In de eerste plaats toch was de jeugd ten eenenmale niet gewend aan orde en tucht, terwijl de meesten nog nooit een school hadden bezocht. Polen, Russen, Belgen, Hollanders, zelfs Joego-Slavoniërs namen plaats op de schoolbanken, zoodat het veel had van de Babylonische spraakverwarring. Twaalfjarigen moesten in de laagste klassen plaats nemen, terwijl onderwijzer en leerling elkaar in vele gevallen niet eens konden begrijpen.

’t Is te begrijpen, dat het aan deze scholen een onmogelijkheid was, voltallig personeel te krijgen. Wie er een poosje was, solliciteerde zoo gauw mogelijk, om er toch maar spoedig weer vandaan te kunnen gaan. Met behulp van flinke toelagen van de Directie der Staatsmijnen gelukte het echter toch zoo langzamerhand het getal onderwijzers op peil te houden, hoewel mutaties nog aan de orde van den dag waren. Te benijden waren de onderwijzers, aan wie zoo’n horde was toevertrouwd, dan ook niet.

Gelukkig is na verloop van tijd orde en regelmaat in die chaos gekomen; ongewenschte elementen werden van de mijn verwijderd en namen de dito kinderen mee; hierdoor, en door het buitengewoon streng optreden der toenmalige leerkrachten, zijn de kinderen nu ook al net zoo geworden als in andere streken van ons land. Niet beter, ook niet slechter.

Wat de scholen zelf betreft, is een reuzenvooruitgang te constateeren. De onderwijswet van Min. de Visser⁶² deed nieuwe scholen als paddestoelen uit den grond verrijzen, ook daar, waar dit niet noodig was; maar voor de mijnstreek, waar, vooral in de nieuw gebouwde kolonies, geen fatsoenlijk schoolgebouw stond, is deze wet een zegen geweest.

Nieuwe scholen zijn hier gebouwd, wier gelijke men in andere deelen van ons land met een lantarentje moet zoeken. Frissche, ruime lokalen, breede

61 'Brieven uit de Mijnstreek XII', *Nieuwsblad van Friesland/ Hepkema's Courant*, 21-9-1923 (Avondblad).

62 Dominee Johannes Theodoor de Visser (1857-1932), CHU-politicus en eerste minister van Onderwijs van Nederland, bracht in 1920 de Lager-Onderwijswet (Staatsblad no. 39) tot stand, waarmee uitvoering werd gegeven aan de grondwettelijke bepalingen over het onderwijs uit 1917. De wet leidde onder meer tot verkleining van de klassen, voerde een zevende leerjaar in, verbeterde de opleiding voor onderwijzers en liet de salarissen van onderwijzers voor rekening van het rijk komen en de kosten voor gebouwen en leermiddelen voor rekening van de gemeenten. <http://www.parlement.com>

Toekomstige mijnwerkers van Staatsmijn Emma in het wandrek. Lichamelijke oefening vormde een belangrijk onderdeel van hun opleiding, ca. 1930. RHCL, fotocollectie DSM.

gangen en trappen, overal waterleiding en elektrisch licht, [...],⁶³ teekenzaal, gymnastiek-zaal, natuurkundig kabinet, daarbij alles met centrale verwarming, ziedaar een beschrijving, waaraan menig ander schoolgebouw in ons land niet beantwoordt.

Zoo tenminste zijn de scholen van 't Departement Heerlen van 't Nut, de Katholieke scholen en die van de Hervormden hier ingericht. Bovendien bezitten die alle drie een U.L.O.-afdeeling, terwijl aan de Staatsmijn Emma een z.g. mijnschool is verbonden. Deze is bestemd voor a.s. bankwerkers, draaiers en electriciens, die in de uitgestrekte werkplaatsen van de Emma praktisch onder-richt krijgen, terwijl een gedeelte van den dag bestemd is voor theoretisch onderwijs.

Heerlen zelf heeft een flinke ambachtsschool, een 5-jarige H.B.S., die uitermate gunstig bekend staat⁶⁴ en nog andere inrichtingen van onderwijs, zoodat de ouders hier, wat betreft de beroepskeus hunner kinderen, te kust en te keur kunnen gaan.

63 Onleesbaar.

64 Dit is de RK Hogere Burgerschool Sint-Bernardinus. Het Bernardinuscollege accepteerde vanaf het begin (1913) ook niet-katholieke leerlingen, veelal kinderen van ingenieurs en mijnambten. Koos Linders, '100 jaar Bernadinuscollege: een school met een missie', *Land van Herle* (2013) afl. 2, 41-67.

De risico's van het vak⁶⁵

In een mijner vorige brieven⁶⁶ heb ik terloops even gestipuleerd het aantal ongevallen, dat op de Staatsmijnen voorkwam. Hoewel hiervan „slechts” 13 den dood van den getroffene tengevolge hadden, zijn er onder de andere ongevallen nog vele, die onder de rubriek „ernstig” genoemd kunnen worden. Heel vaak zijn deze ongelukken te wijten aan het niet nakomen der desbetreffende reglementen, terwijl ook roekeloosheid van de zijde der arbeiders (een gevolg van de gewoonte) een rol speelt. Doch de gevaren, waaraan een ondergrondsch werkmans is blootgesteld, zijn zoo talloos, dat vermindering een onmogelijkheid is. Een aparte veiligheidsdienst, onder een ingenieur, die hieraan zijn volle werkkraft kan besteden, functioneert, om het aantal ongevallen tot een zoo klein mogelijk getal te reduceeren. Op duidelijke en bevattelijke wijze, vaak door teekeningen, worden de arbeiders op de gevaren ondergrondsch gewezen met aangeving van de manier, waarop deze kunnen worden vermeden. Steeds weer worden nieuwe, doeltreffender maatregelen genomen, terwijl controleurs, door het Rijk aangesteld, nagaan, of wel overal aan de veiligheidswet wordt voldaan. De minste overtreding op dat gebied wordt gestraft met ontslag en toch gaat er geen week voorbij, dat er niet een meer of minder ernstig ongeluk gebeurt. Begin Juni zijn er b.v. op de Emma weer 4 arbeiders door een instorting getroffen, waarbij drie zeer ernstig gewond werden, terwijl 'n paar dagen daarvoor op de Hendrik een ongeval met doodelijken afloop plaats vond.

Vroeger liet bij een ernstig ongeval de sirene der mijn haar triest geluid eenige malen achter elkaar hooren, maar dit bracht onder de vrouwen, wier echtgenooten op dat moment op „schicht” waren, zoo'n tooneel van onrust en verwarring te weeg, dat men hiermee is opgehouden. Soms lezen we nu pas eenige dagen later in de courant, dat er een ongeluk is gebeurd. Alleen bij brand dreunt de sirene herhaalde malen (meestal 7 keer) achter elkaar, wat werkelijk een schrikanjagend gehoor is en dat tot ver in den omtrek wordt gehoord. Aparte mijndokters zijn aangesteld. Deze wonen zoo kort mogelijk bij de mijn, zoodat ze bij eventueele ongevallen direct aanwezig kunnen zijn. Groote verbandkamers zijn ingericht, waar de mijndokters, geassisteerd door verbandmeesters, de getroffenen onder handen nemen, terwijl ook zij, die een of ander letsel hebben bekomen, geregeld verbonden worden. Op de Emma alleen heb ik tijdens de zitting van den mijndokter wel eens een zestigtal geblesseerden hun beurt zien afwachten. Een compleet lazaret dus. Die groote risico van den arbeid heeft hier instellingen in 't leven geroepen, die elders in ons land óf in 't geheel niet voorkomen, óf op veel kleiner schaal werkzaam zijn. De voornaamste daarvan is wel: het Algemeen Mijnwerkersfonds der Steenkolenmijnen in Limburg.

Van de loonen der mijnwerkers wordt een premie gestort in dit fonds, dat daardoor de beschikking over zeer groote kapitalen heeft gekregen. Niet zel-

65 'Brieven uit de Mijnstreek VII', *Nieuwsblad van Friesland/Hepkema's Courant*, 10-8-1923, nr. 64 (Avondblad).

66 Verwijst naar de laatste alinea's van 'Brieven uit de Mijnstreek III' die niet zijn opgenomen in deze heruitgave. Zie noot 59.

den neemt het een leening van de een of andere gemeente geheel voor hare rekening, terwijl ook het aantal hypotheken, door haar verleend, legio is. Uit dit fonds worden bij invaliditeit, tijdelijke ongeschiktheid door ziekte enz. flinke bedragen, gedurende zeer langen tijd, aan de betreffende arbeiders uitgekeerd. Bovendien is ook het huisgezin van den mijnwerker zoo goed als vrij van dokters- en apothekerskosten, daar ook deze voor rekening van bovengenoemd fonds komen. Speciale fondsartsen zijn aangesteld en houden dagelijks spreekuur voor fondsleden; ook krijgen deze aparte recepten, waarop hun in de apotheken kosteloos de geneesmiddelen worden verstrekt. Bij bevalling komen niet alleen alle kosten van verloskundige hulp voor rekening van 't fonds, maar werden vroeger zelfs versterkende middelen verstrekt. In den laatsten tijd beperkt dit zich echter tot enkele gevallen.

Het gevolg hiervan is natuurlijk, dat men met dingen naar den dokter loopt, die een particulier de moeite niet waard acht. Ook gaan velen ter verpleging naar het ziekenhuis, die, als ze het zelf moesten betalen, zich wel eenige malen zouden bedenken, alvorens te gaan. Het ziekenhuis voor de mijnstreek staat in Heerlen. De plaats in aanmerking genomen, is 't reusachtig groot, terwijl het nog steeds wordt uitgebreid, ook al weer met geld van het Mijnwerkersfonds. Bovendien is het tip-top ingericht, met apparaten voor hoogtezoon-behandeling en Röntgen-onderzoek, zoodat het patiënten trekt uit een groot deel van Limburg. De Wilhelmina-kweekschool voor vroedvrouwen is er aan verbonden, maar deze krijgt nu een eigen gebouw, terwijl het ziekenhuis zelf met de leegkomende gebouwen wordt uitgebreid.⁶⁷ Op gelijke wijze als het Mijnwerkersfonds is voor beampten der verschillende mijnen het Beamptenfonds opgericht, dat ook, hoewel op bescheidener schaal werkzaam zijnde, het beheer krijgt over flinke kapitalen. De directies der verschillende mijnen dragen evenveel bij als de beampten zelf, terwijl 80 à 90 % der dokters- en apothekersrekeningen door dit fonds aan de beampten wordt uitgekeerd.⁶⁸

Een beroepsziekte: de mijnworm⁶⁹

't Mag bekend verondersteld worden, dat in het mijnbedrijf, vooral ondergronds, de risico van den arbeid bijzonder groot is. Steenstortingen en andere ongelukken hebben reeds menig werkman in meer of minder ernstige mate getroffen, terwijl er niet zelden een of meer menschenlevens bij te betreuren zijn geweest. Doch nog meer slachtoffers dan door deze bedrijfsongevallen, worden veroorzaakt door den mijnworm.

De mijnwormziekte is niet in ons land ontstaan, maar hierheen overgebracht door arbeiders, die in buitenlandsche mijnen gewerkt hebben en daar de ziekte hebben opgedaan. 't Is een gevaarlijke ziekte, die, bij niet tijdig ingrijpen, veelal den dood van den lijder tengevolge heeft. Ze wordt veroorzaakt door een micro-

67 De kweekschool voor vroedvrouwen verhuisde naar de Zandweg bij het Imstenraderbosch.

68 Volgen cijfers uit het jaarverslag (1922) van het A.M.F.

69 'Brieven uit de Mijnstreek XIV', *Nieuwsblad van Friesland/ Hepkema's Courant*, 12-10-1923 (Avondblad).

scopisch kleine larve, die zich in het darmkanaal van den mensch ontwikkelt tot den volwassen vorm.

Met behulp van een, met fijne tandjes gewapenden mond, zuigt ze zich vast in het slijmvlies van den darm, en onttrekt daaraan, op de manier van een bloedzuiger, het bloed. Bovendien is de beet van het diertje nog vergiftig, zoodat niet zelden ontstekingen in den darmwand ontstaan, die den lijder veel pijn kunnen veroorzaken. Iemand, die dergelijke lugubere beestjes in grooten getale in zijn lichaam herbergt, krijgt spoedig het uiterlijk, waaraan men dadelijk den lijder aan de mijnwormziekte kan herkennen. Langzamerhand treedt verzwaking in; zijn gelaatskleur wordt bleek en vaal, terwijl ook zijn lippen en ooren die kleur aannemen. Zijn oogopslag wordt mat, de binnenkant der oogleden verliest de roode kleur. Het lichaam is spoedig vermoeid, en van dag tot dag neemt dat gevoel van afgematheid toe, terwijl niet zelden de voeten opzwellen, zoodat de lijder een slependen gang verkrijgt. Wanneer bovengenoemde verschijnselen zich openbaren, wordt het hoog tijd voor krachtdadig ingrijpen, om aan den dood te ontkomen. Is de ziekte bijtijds geconstateerd, dan is de lijder met bijna volkomen zekerheid te genezen, daar de wormen door afdoende, voor den persoon in kwestie zelf absoluut onschadelijke middelen kunnen worden afgedreven. Maar zoo ergens, dan geldt wel hier het spreekwoord: voorkomen is beter dan genezen. Iedere mijnwerker die op zijn hoede is en de desbetreffende voorschriften stipt nakomt, is zoo goed als zeker gevrijwaard tegen besmetting. En zoo ook de lijdens aan de mijnwormziekte geheel overeenkomstig de voorschriften handelen, zou de ziekte na verloop van tijd zeker tot stilstand gebracht kunnen worden.

Wat is nl. het geval? De mijnwormen leggen in het darmkanaal van den lijder een ontzaggelijke hoeveelheid eieren, die met de menschelijke uitwerpselen het lichaam verlaten. En hierin nu schuilt juist het gevaar. De eieren kunnen zich alleen ontwikkelen op warme, vochtige plaatsen; een kolenmijn eigent zich daartoe dus bijzonder. Wanneer nu ieder mijnwerker er maar voor zorgde, dat geen mijnworm-ei de bodem van de mijn bereikte, zou voor uitbreiding der ziekte geen gevaar bestaan. Maar zoo'n groot verantwoordelijkheidsgevoel voor de massa bezit ook de mijnwerker niet. Wel wijzen de voorschriften er op, de natuurlijke behoefte te verrichten buiten de mijn, dus vóór het afdalen, maar ook de mijnwerker is een mensch, zoodat hij zich ook tijdens zijn werk wel eens moet afzonderen. Te dien einde zijn ook ondergrondse privaten ingericht, doch die liggen niet altijd vlak in de nabijheid. Bovendien verkeerden vele mijnwerkers in de meening, dat zo juist op die algemeene gemakkamer besmetting met mijnwormen kunnen opdoen, hoewel dit zoo goed als uitgesloten is.

Het gevolg is echter, dat de uitwerpselen, in vele gevallen vergezeld van miljoenen mijnworm-eitjes, terecht komen op den grond, waar zich uit die eitjes spoedig microscopisch kleine larfjes ontwikkelen. De wijze van besmetting ligt voor de hand. Allicht hechten zich larfjes aan de schoenen van passerende mijnwerkers, bij het op- en afloopen der ladders raken en schoenen en handen dezelfde sporten; ook de kleeren komen er mee in aanraking, terwijl vele

mijnwerkers, hoewel er uitdrukkelijk tegen gewaarschuwd wordt, de mijnlamp met de tanden vasthouden, als ze beide handen vrij moeten hebben. En even tevoren heeft die lamp misschien in besmet steenkolenstof gelegen. Besmette schoenen en kleren werden meegenomen naar huis, waar dus ook de huisgenooten gevaar lopen, de ziekte op te lopen; hoe licht toch wordt een hand, die even tevoren dergelijke besmette schoenen poetste aan den mond gebracht. En bevinden de larfjes zich eenmaal in den mond, dan verdwijnen ze spoedig met speksel of spijsbrok in het darmkanaal, waar ze hun noodlottige werking beginnen. 't Is dus te begrijpen, dat vooral in dit opzicht van hooger hand streng toegekeken wordt op de juiste naleving der voorschriften. Resultaat echter is alleen maar te bereiken, als alle mijnwerkers zich in dezen ten volle bewust zijn van de groote verantwoordelijkheid, die ze tegenover hun medearbeiders en hun nabestaanden dragen.

In de ingewanden der aarde⁷⁰

Voor eenige jaren was het vrij gemakkelijk, een bezoek in een der Staatsmijnen te brengen. Een daartoe strekkend verzoek werd meestentijds ingewilligd. Maar in den laatsten tijd gaat het niet zoo gemakkelijk meer. Beweerd wordt, dat de oorzaak hiervan gezocht moet worden in een artikel in een onzer groote dagbladen, welk artikel een minder gunstige meening vertolkte over mijnbouwkundige toestanden, hoewel de schrijver op dat gebied geheel een leek was. Wat hier ook van waar moge zijn, zeker is het, dat verzoeken om een bezoek ondergronds te brengen, veelal van de hand worden gewezen. Toch is het me na veel moeite gelukt, onder leiding van een deskundige een tochtje te maken in de onderaardse gangen en galerijen van de Staatsmijn Hendrik te Brunssum.

De nieuwste snufjes op mijnbouwkundig gebied zijn bij de „Hendrik” aangebracht, zoodat deze mijn behoort tot de best ingerichte der wereld. Alvorens naar beneden te gaan, moest ik een totale metamorphose ondergaan. 't Was n.l. raadzaam niets, zelfs geen stukje ondergoed, aan te houden, daar het zeker zwart en vuil weer boven zou komen. In de badkamer verwisselde ik dan ook mijn kleren voor een volledig mijnwerkerspak: hemd, broek en jas, sokken, 'n paar mijnschoenen met zwaar ijzeren beslag, halsdoek en leeren pet (tegen eventueele „kopstooten”), ziedaar de volledige uitrusting. Daarna nog een brandende mijnlamp in de lampenkamer in ontvangst genomen, en de tocht kon beginnen. Maar eerst nog schreef m'n begeleider onze namen, benevens het uur van vertrek, op een bord, met het oog op mogelijke eventualiteiten. Toen ging het een lange gang door, die dient voor een geleidelijken overgang van mijntemperatuur tot die in de buitenlucht, enkele trappen op, naar den losvloer, waar de schachten zijn. Voor een zenuwachtig persoon is een tochtje naar beneden niet aan te bevelen, daar men elk oogenblik op z'n qui-vive moet zijn. Twee liften van vier verdiepingen elk, iedere verdieping bestemd voor twee kolenwagens, vliegen onophoudelijk op en neer. Volle kolenwagens stroo-

70 'Brieven uit de Mijnstreek VIII', *Nieuwsblad van Friesland / Hepkema's Courant*, 17-8-1923, nr. 66 (Avondblad).

men, automatisch voortbewogen, naar buiten, leege naar binnen. Andere staan weer, geladen met steen, zand, cement, mijnhout enz., gereed om naar beneden gezonden te worden.

't Is een doolhof van smal-spoorrails, waarop schijnbaar verward, maar in waarheid schitterend geregeld, van- en naar alle richtingen lorrie's gaan. Geen moment van stilstand of ophooping. Alles gaat vlot, en ieder weet, wat er gedaan moet worden. Menschenhanden worden zoo weinig mogelijk gebruikt; alles gaat machinaal. Tusschen de rails loopen kettingen, wier haken op 't juiste oogenblik een wagen een hellend vlak opvoeren en daar weer loslaten, zoodat de wagen door de zwaartekracht verder weer de helling afrolt. Een automatische rem brengt een geladen kolenwagen op het juiste moment tot stilstand; een nieuwe ketting voert hem in een inrichting, die automatisch ook weer kantelt en zodoende de zwarte delfstof door een opening in den vloer in een daaronder staanden spoorwagen stort. Een nieuwe kolenwagen stoot de ledige naar buiten, waar hij, al weer door middel van vernuftig uitgedachte machines, gekoppeld en meegevoerd wordt, nu onderste boven naar den top van een helling-baan. Uit eigen kracht komen zodoende de geleedigde wagens weer aan de lift, waaruit ze op hun beurt weer de gevulde stooten, om op een gegeven sein weer in de diepte te verdwijnen.

Gewaarschuwd wordt er niet, zoodat de vermetelee bezoeker van den losvloer wel oogen aan alle kanten mag hebben, om stoornis van het bedrijf en ongelukken voor zich zelf te voorkomen. Want stilstand van het bedrijf op den losvloer, zij het dan ook nog zoo kort, beteekent stilstand der liften, stilstand van treinenvervoer ondergronds, stilstand in galerijen, gangen en posten. We namen plaats in de bovenste verdieping van zoo'n viervoudige lift; de barrière werd gesloten, het signaal klonk, en op 't zelfde moment schoten we naar beneden. Even langzaam, maar toen al vlugger en vlugger. Een geruisch in de ooren was de geheele gewaarwording, want pas was de beweging begonnen, of de lift was al weer tot rust gekomen. De barrière werd opengeslagen en.... een krachtig: „Halt” van mijn geleider voorkwam nog juist op tijd, dat we overreden werden door een paar gekoppelde kolenwagens, die de werklui reeds in de lift wilden duwen. Wel een bewijs, hoe vlug hier alles in zijn werk gaat. We waren aangeland op de 360 M. verdieping. Onbegrijpelijk! In een minimum van tijd 360 M. doorgedrongen in de ingewanden der aarde. 360 M. grond boven ons; zand, rots, laag op laag, en daaronder liepen we net zoo veilig, als b.v. in de één of andere fabriek, waarmee de omgeving daar ook een treffende overeenkomst vertoont.

Bij de schacht is natuurlijk 't centraal punt van de mijn. Hier komt alles aan, van hier vertrekt alles in diverse richtingen, tot op een afstand van 1800 M. in 't rond. Ook hier weer dezelfde haastige, maar ook weer zekere manier van werken als boven. Hoogdruk-machines, die werken met een druk van 150 tot 180 atmosfeer, zorgen hier voor het vervoer. Natuurlijk is in den werkcylander van die machines de druk zoo hoog niet. Een soort transformator verandert daar den druk in één van 5 à 6 atmosfeer. Daar in het halfduister der galerij, slechts hier en daar verlicht door een electrisch lampje, lijkt het, alsof voorwereldlijke

monsters, door menschenarbeid uit eeuwenlange rust opgeschrikt, de donkere mijngangen doorkruisen, waarbij een woedend gesis hun aanwezigheid ver-raadt en één enkel oog, wit flitsend licht midden in den kop geplaatst de dui-ternis probeert te doorboren. 't Zijn net reuzentorren, die (...)'' een onvoorbereid bezoeker doen verstijven van angst.

De twee hoofdfactoren voor een geregeld functioneeren van het mijnbedrijf zijn ventilatie en waterafvoer. Geen minuut staat één van beiden stil, én voor een mogelijk defect raken der machines staan reserve-machines gereed, om het werk oogenblikkelijk over te nemen. Het niet ventileeren van maar 6 M. mijn-gang werkt reeds fruikend, terwijl stilstand van ventilatie in minder dan een uur het bedrijf zou lamslaan. Tot in de verst verwijderde posten (plaatsen, waar de steenkool gedolven wordt) voert de machine versche lucht aan, een vernuftig uitgedacht stel tochtdeuren verdeelt de luchtstrooming in alle gewenschte rich-tingen, terwijl de bezwangerde lucht weer naar buiten wordt gedreven. Zonder tochtdeuren zou het ook geregeld een storm waaien in de mijn, wat vooral blijkt wanneer men zoo'n tochtdeur opent. Dan stort een ruischende luchtstroom zich door de opening, die slechts gestuit wordt door het sluiten der deur.

En wat de waterafvoer betreft: in één mijner vorige brieven heb ik reeds ver-teld, dat de pomp-installaties op de Hendrik per minuut 4,4 kub. M. water moe-ten verwerken, om de mijn droog te houden. Want niet alleen de grond levert water, ook de gecompriëerde lucht voert, vooral in den zomer, veel water mee naar beneden. Dit eischt eenige verklaring. 't Is bekend, dat verwarmde lucht meer waterdamp bevat dan koude. In den zomer is de temperatuur, tenminste op 360 M. diepte, lager dan boven, zoodat op die diepte veel waterdamp, die in de samengeperste lucht voorkomt, condenseert. Die condensatie wordt nog bevorderd door speciaal aangebrachte koelers, om maar zooveel mogelijk water aan de te gebruiken lucht te onttrekken. Want niet alleen de machines in de mijn rijden door middel van samengeperste lucht, ook talrijke andere machines, en gereedschappen, die voor meer persoonlijk gebruik dienen, werken hiermee.

In de pompkamer stonden de pompinstallaties opgesteld; drie reuzendy-namo's, terwijl men bezig was een vierde te plaatsen, elk met een gemiddelde prestatie van p.m. 10 kub. M. per minuut. Voor overstrooming heeft men dus op de Hendrik nog niet bang te zijn. Ook lagen hier enkele van de boven-genoemde gereedschappen. Vooreerst zg. luchthamers, die veel gelijken op een groot pistool. Met een schroefsluiting kunnen ze worden aangesloten op de luchtleiding, waarna een sterke stalen pin reusachtig snel wordt heen en weer bewogen. De mijnwerker behoeft slechts zijn instrument tegen de kolen-laag te houden, en dan wordt de steenkool zonder enige moeite losgewerkt. Op dezelfde manier werken de boorhamers. De zich daarin bevindende boor heeft niet alleen een heen en weergaande, doch ook een roteerende beweging, zoodat in een minimum van tijd een reeks boorgaten kan worden gemaakt. Een dynamiet-patroon zorgt dan wel voor de rest.

't Is te begrijpen, dat de toepassing van gecomprimeerde lucht een enorme uitvinding is geweest voor het mijnbedrijf. Stoommachines en gas- of benzine-motoren zouden de atmosfeer in de mijn erg verontreinigen, terwijl het gebruik daarvan veel hogere kosten met zich mee zou brengen. De ventilatie zou nog meer dan thans, de uiterste zorg vergen, terwijl de galerijen en gangen veel zwaarder gebouwd zouden moeten zijn. Gecomprimeerde lucht daarentegen voert zuurstof mee naar beneden, insteê van zuurstof te verbruiken; 't kan gebruikt worden op posten, waar met geen mogelijkheid een stoommachine of motor geplaatst kan worden. Het goed functioneeren daarvan eischt minder personeel, de inrichting der machines is veel minder gecompliceerd, schadelijke gassen worden niet afgescheiden, terwijl bovendien de verwerkte lucht dient ter bevordering der ventilatie. Geen wonder, dat locomotieven en paarden zoo goed als geheel uit de mijnen verdreven zijn.

In de ingewanden der aarde (vervolg)⁷²

Vanuit de pompenkamer begon het eigenlijke mijnbezoek. Eerst ging het door een kokervormige galerij, opgemetseld uit groote betonblokken, waaruit ook de vloer bestaat. Hier en daar is een electrisch lampje aangebracht, maar daar de peer heelemaal zwart ziet van kolenstof, is het licht vrij schemerig. Hier en daar schijnen groene en roode seinlichten; groen wijst op een vrije baan, rood op het tegenovergestelde. Een voorbijrijdende kolentrein, bestaande uit een vijftigtal geladen kolenwagens, voortgetrokken door zoo'n voorwereldlijke reuzentor, doet automatisch de seinen veranderen, totdat een volgend paar seinen is bereikt. Dan komen de eerste lichten weer in hun oorspronkelijken stand, de tweede veranderen, zoodat steeds een etappe is afgesloten voor het vervoer. Op die manier is wel de uiterste verkeersveiligheid verzekerd.

Maar al spoedig maakt de steengalerij plaats voor een nauwere gang, die met spoorstaven en mijnhout gestut is. De electrische lampjes verdwijnen en alleen onze mijnlampen verspreiden een spookachtig licht. Uit de duisternis komt zoo nu en dan een kolentrein aangereiden; soms stuiten we op een rij leege wagens, die pas gezien worden, wanneer men er bijna tegenopgelopen is. Een oogenblik later bevinden we ons tusschen twee treinen in, die in verschillende richtingen gaan en die juist genoeg ruimte overlaten voor onze lichamen.

Daarna komen we in nog nauwere gangen, die alleen maar enkel spoor bevatten en waar we maar juist de kolenwagens kunnen passeeren. Bij de wissels staan soms twee treintjes naast elkaar, zoodat we op en over de wagens moeten klauteren, om te kunnen passeeren. Vooral hindert me bij die evoluties op de beweeglijke wagenrijen m'n mijnlamp, totdat ik zie, dat m'n begeleider ze heeft opgehangen aan zijn halsdoek. Natuurlijk volg ik dit goede voorbeeld na, zoodat ik beide handen vrij krijg, wat me uitstekend te pas zal komen.

Want de moeilijkheden beginnen pas. Bij een hulpschachtje gekomen, moeten we naar beneden, niet meer met een lift, maar langs loodrecht geplaatste

72 'Brieven uit de Mijnstreek IX', *Nieuwsblad van Friesland/Hepkema's Courant*, 24-8-1923, nr. 68 (Avondblad).

Een kolenpost in een van de Limburgse steenkolenmijnen, ca. 1920. Collectie SHCL.

ladders. Bij dit hulpschachtje doet zich het eigenaardige geval voor, dat de steenkool niet naar boven, maar naar beneden gevoerd wordt. En toch, achteraf bekeken, is het logisch. 40 M. lager loopt de 410 M. galerij. De liften in deze hulpschacht hebben geen machinale kracht van noode. Daar op die afgelegen post in de 360 M. gang worden de geladen kolenwagens in de lift geschoven. De zwaarte der wagens voert de geladen lift naar beneden, waar de kolenwagens onmiddellijk komen op de dubbel-spoor lijn der 410 M. galerij. En bovendien wordt de aan 't andere einde van den kabel bevestigde lift met leeg wagens weer naar de 360 M. galerij gevoerd. Men ziet al weer: besparing van tijd en moeite.

M'n begeleider opent een luik van niet meer dan 60 c.M. in het vierkant, en stapt naar beneden, zoodat mij niets anders over blijft dan hem maar te volgen. En dan gaat het ladder na ladder steil naar beneden. Alles is glibberig en nat, overal stoot ik tegen de wanden, plat moet ik me soms tegen de ladder drukken om de nauwe geraamten van deze molsgang te kunnen passeeren. En hoe dieper we komen, hoe vochtiger het wordt. Van alle kanten dringt het water tusschen de reten der beschoeiing door; het wordt een regen, een stortregen ten laatste; gelukkig, dat de lamp niet uit kan gaan en gezegend mijn leeren hoofdedksel. En maar steeds dieper zie ik onder me het flikkerend lampje van mijn begeleider. Totdat eindelijk de vaste grond is bereikt en ik me bevrijd gevoel uit de omklemming van moeder aarde.

We zijn op een post aangekomen; we bevinden ons „voor de kool”, zoals de mijnwerker dat zegt. Wat een fantastisch gezicht! Voor ons uit is een lange, lage gang zichtbaar, zeker gemiddeld niet hoger dan 1 M., en dalend met een helling van tusschen de 17 en de 20 graad. De heele uitgestrektheid van de post zien we aangeduid door een rij van flikkerlichtjes, de talrijke mijnlampen van de hier werkende arbeiders. Meer dan 50 mijnwerkers zijn op deze 120 M. lange post bezig. Sommigen hakken „de kool” los in een houding, waarin het ons onmogelijk zou zijn, het houweel te bewegen. Anderen scheppen in een, voor mij eveneens onbegrijpelijken stand, de losgewerkte kool weg. Elders brengen eenige arbeiders stutten aan, om de post voor instorting te behoeden. Ze zagen palen af, weten stempels en dwarsbalken aan te brengen. En dat, terwijl hun lichaam in tweeën gevouwen is. Hier maak ik weer kennis met een nieuw vervoermiddel. 't Is de zoogenaamde schut- of schietgoot. 'n Lange ijzeren goot, rustend in kettingen, wordt langzaam even voortbewogen en daarna weer met een ruk teruggetrokken. Met geregelde tusschenpoozen van enkele seconden wordt deze beweging herhaald. De voorwerpen, welke zich op zoo'n schutgoot bevinden, in casu steenkool en mijnhout, worden dus steeds vooruitgeschoven.

Beneden aan de post, in de mijningang, eindigt de schutgoot boven de rails, zoodat de kool, die de mijnwerkers in de post er op laden, opgevangen kan worden in de kolenwagens. M'n geleider neemt plaats boven op de steenkool en ik ben dus genoodzaakt om te volgen. De vreemdsoortige bewegingen, die ik nu meemaak, lezer, zijn het best te vergelijken met die in een cake-walk.

Allereerst leg ik mijn hand op de goot, om bij het instappen (inzitten zou als bedrijvend werkwoord beter passen, gezien de geringe hoogte van het gewelf) steun te hebben; maar op hetzelfde oogenblik gaat m'n hand met de goot mee en lig ik met mijn bovenlichaam op het vreemdsoortige vervoermiddel terwijl mijn beenen naar buiten steken. Gelukkig heb ik nog zooveel tegenwoordigheid van geest om ze binnen boord te halen en daar gaat het hortend en stootend met als zitkussen een paar nu juist niet erg zachte brokken steenkool, naar beneden. Ik wil gaan zitten, maar een flinke stoot tegen mijn hoofd werpt me weer achterover. Ik heb niet gedacht aan de zich vlak boven mij bevindende zoldering en alleen mijn zware leeren pet behoedt me voor ernstiger gevolgen. Daar zie ik m'n gids beneden uitstappen, hoe, dat mag Joost weten, maar dit neemt niet weg, dat ik hem moet volgen. Ik weet niet beter te doen, dan me maar liggende over den rand der goot te werken, en zoo bereik ik werkelijk den bodem van de post in een, de omstandigheden in aanmerking genomen, vrij ongedeerd toestand.

We zijn aangeland bij een machinerie, die een frappante gelijkenis vertoont met een schildpad. 't Is een electro-dynamo, heelemaal ingebouwd en geïsoleerd, die de onder-snijmachine drijft.⁷³ Scherpe zaagjes dringen in de steenkolenlaag door en scheiden met hun vlijmscherpe tandjes de steenkool van de

73 Werktuig waarmee horizontale kerwen worden gemaakt aan de onderzijde van de koollaag. Ook onder-zaag- of schraammachine genoemd. H. Crompvoets en H.H.A. van de Wijngaard m.m.v. M.J. Busch, *Woordenboek van Limbursche dialecten II*, afl. 5: mijnwerker (Assen-Maastricht 1989) 134-135.

rots; op die wijze valt het den mijnwerkers natuurlijk veel gemakkelijker, de kool los te werken. Een „glück-auf” van de arbeiders en weer gaat het verder. Jammer, dat een film m’n acrobatische toeren niet heeft vereeuwigd, want ik geloof bepaald, dat Charly Chaplin er maar een beestje bij is. Nu eens op handen en voeten, dan weer glijdend op den rug of voorover liggend, gaat het voor-, of liever gezegd, benedenwaarts. In de malste kronkelingen moeten we ons over hoopen steenkool en hout tusschen dichtbij elkander staande steunpalen en ombouwende arbeiders heenwerken. Op een gegeven moment moeten we de schutgoot oversteken. Hoe ik aan de overzijde gekomen ben, is me tot nog toe steeds een raadsel gebleven, maar dat ik de duisternis en de werkwoede der mijnwerkers zegen, zult u begrijpen.

En weer doet hetzelfde verschijnsel van daar straks zich gelden: hoe lager we komen, hoe meer water we aantreffen. Het wordt een formeele rivier, die steenkolengruis in haar vaart meevoert. Stel u voor lezer, daar doorheen te kruipen, daarin te zitten, te liggen zelfs. Een driewerf hoera voor mijn mijnwerkerspak dus. Ik weet niet, of ge het wel eens hebt opgemerkt, maar juist dan, wanneer onze handen het minst geschikt zijn om te jeuken, gevoelt men een kriebeling aan de neus of onder de oogen. Eerst zet men zich er over heen, maar allengs verandert het kriebelen in prikkelen; het wordt hoe langer hoe erger, totdat op het laatst de pijniging zóó erg wordt, dat men moet wrijven, of men wil of niet. Natuurlijk overkomt mij dit juist nu, nu m’n handen vol zitten met nat, glibberig steenkolenlijp; hel resultaat zult ge u kunnen voorstellen.

Maar het ergste komt nog. Beneden eindigt de post in een heele nauwe opening, waardoor de schutgoot haar inhoud in de steenkolenwagens werpt. M’n gids neemt plaats. Ik móét volgen, in liggende houding braakt het monster me uit; in een nu juist niet aangename positie kom ik terecht op een half opladen kolenwagen en werkelijk weet ik me er na eenige spartelingen uit te werken. Half geradbraakt sta ik weer naast m’n mentor, die me zelfs nog een complimentje durft maken over m’n „kranige” houding. ‘k Verdenk den man sterk van sarcasme.

Natuurlijk zijn voor een geroutineerd werkman of opzichter al die gebeurtenissen maar een peulschilletje. Even zeker als op den beganen grond, beweegt hij zich door de lage, nauwe post; het stappen in en uit de schutgoot kost hem even weinig moeite als ons het in- en uitstappen in een tramwagen, en ook komt hij vanuit de schutgoot niet in liggende houding op, maar staande achter den kolenwagen terecht. Maar voor een leek bevat dit alles bijna onoverkomelijke moeilijkheden.

De steengalerij, waarin we geworpen zijn, is een paradijs, vergeleken bij de nauwe post van daar net. Interessant is het zeker, eens te zien, hoe en waar eigenlijk de kool gedolven wordt, maar langer dan een uur moet men daar niet behoeven door te brengen. De geringe hoogte, de nauwe doorgangen, steenkolenstof en water, maken een verblijf aldaar minder aangenaam, en het is geen wonder, dat de werklui, zoodra hun „schicht” om is, hun werk staken, om verademing en verfrissing bovengronds te zoeken.

Onze tocht loopt ook ten einde. De steengalerijen en stutgangen gelijken elkaar op een haar, zoodat het nieuws daar gauw van af is. Na nog enkele gangen te zijn doorgelopen, waarbij we ook nog het dynamiet-magazijn (natuurlijk uiterst zeker afgesloten) passeeren, bereiken we weer de schacht. We nemen plaats in de lift, het signaal klinkt, en eenige oogenblikken later stappen we weer uit op den losvloer, in het volle licht van de ondergaande zon. 't Is, alsof een drukkende last van me valt. Daar beneden gevoelt men zich klein, ingesloten als men is door wanden en zoldering der gangen. Anderhalf uur lang hebben we geloopt in gebogen houding, steeds bang 't hoofd te stooten, ook daar, waar de gang hoog genoeg is. En daarbij tot verlichting enkele lichtende puntjes van mijnlampen, wier flikkeringen des te beter doen uitkomen de bijna tastbare duisternis. 'n Weldaad is 't, je weer uit te kunnen rekken, de omgeving weer klaar en duidelijk te kunnen zien en weer zuivere lucht te kunnen inademen. In de badkamer staat reeds een warm bad voor ons gereed. Vluggende doornatte, van kolenstof klevende mijnpakken uitgegooid. Met handdoek en zeep probeer ik me weer te reinigen, maar de schuier moet er aan te pas komen, om alle sporen van m'n onderaardschen tocht te verwijderen. Alleen de onderste oogleden behouden nog een zwart randje, het merkteken van den mijnwerker, dat pas na enkele dagen zal verdwijnen. M'n gids hartelijk bedankend voor z'n uitmuntende leiding, spoed ik me naar de fietsenloods, waar ik m'n banden nog even laat volblazen, door ze aan te sluiten op de luchtleiding. En daarna naar huis, om m'n vrouw, die zich den tijd gekort heeft met zich verschillende vreeselijke mijnongelukken voor te stellen, door mijn behouden terugkomst te verblijden.

Het chemisch bedrijf: melkkoetje der Staatsmijnen⁷⁴

De winst, op het Staatsmijnbedrijf gemaakt, staat geenszins in verhouding tot den aard en den omvang van dit bedrijf. In 1921 werd er zelfs een verlies geleden van 2½ miljoen gulden; 1922 sloeg weer een beter figuur door een winst van circa 1½ miljoen, maar toch moest, de particuliere mijnen als maatstaf genomen, de winst op het Staatsmijnbedrijf beduidend hooger zijn, daar de productie der Staatsmijnen ook veel grooter is. Waar hier het euvel schuilt, willen we thans niet onderzoeken, maar zeker is het, dat het bedrijf enorm veel minder loonend zou zijn, als de Staatsmijnen geen melkkoetje bezaten in de cokesfabriek op de Emma. De naam cokesfabriek is eigenlijk eenigszins misleidend, daar cokesfabricage geenszins het vooropgezet doel is dezer instelling. Het is slechts een nevenproduct, dat echter nog belangrijke sommen opbrengt. In de eerste plaats is het te doen om de talrijke bijproducten, die bij het fabriceren van steenkoolgas ontstaan, zooals teer, carbolineum, bensol, garafine, arseen, kunstmest (zwavelzure ammoniak), pek enz.⁷⁵ De voornaamste artikelen in deze lijst zijn bensol en kunstmest.

74 'Brieven uit de Mijnstreek XV', *Nieuwsblad van Friesland/Hepkema's Courant*, 19-10-1923 (Avondblad).

75 Garafine is een zetfout. Misschien bedoelt de auteur paraffine, maar dat is net als arseen geen nevenproduct van koolteer. Dank aan prof. E. Homburg (UM) voor zijn advies.

Een technische beschrijving van de fabricage van al deze artikelen zou ons te ver voeren. Ik wil slechts volstaan met een korte beschrijving, die toch eenige algemeene kennis aanbrengt.

De kern van dit bedrijf vormen de batterijen. Het zijn een 120-tal naast elkander geplaatste ovens, van elkaar gescheiden door een dubbelen wand en aan de voor- en achterzijde gesloten door een zware, afneembare stalen deur. Boven over die ovens loopen rails voor de vulmachine. De bovenkant van zoo'n batterij is n.l. voorzien van een vulgat, dat ook weer door een deksel is afgesloten. De vulmachine stort door middel van dit gat een afgewogen hoeveelheid steenkolengruis in de batterij. Daarna wordt het vulgat gesloten, de deuren aan voor- en achterzijde worden aangebracht en bovendien nog met leem bestreken, zoodat de oven hermetisch is afgesloten. In de dubbele scheidingswanden branden gasbranders, die de ijzeren wanden gloeiend maken. Die wanden maken op hun beurt ook weer het steenkolengruis gloeiend; dit kan echter bij gebrek aan lucht niet beginnen te branden. Het gevolg is nu, dat alle, in de steenkolen voorkomende gassen ontwijken; dit is het z.g.n. droge distillatie-proces.

Deze ontwijkende gassen worden opgevangen en ondernemen dan door groote buizen hun route door de uitgestrekte gebouwen der cokes-fabriek. In iedere afdeeling worden ze aan het een of ander bijzonder scheikundig proces onderworpen, zoodat alle bruikbare stoffen er aan onttrokken worden. Het eigenlijke lichtgas wordt gevoerd naar een grooten gasketel, vanwaar de verschillende gasmotoren, op de mijn in gebruik, voorzien worden van explosie-stoffen. Ook is er een lange gasleiding, gedeeltelijk bovengronds, aangelegd naar Sittard, om deze stad te voorzien van licht.

Maar vaak is de gasproductie zoo groot, dat men al het gas niet kan gebruiken. In Treebeek is n.l. geen gasleiding aangelegd. Het overtollige gas laat men dan maar ontsnappen. (Voor degenen, die in 't N. van ons land nog 12 ct en meer per kub. M. moeten betalen, heeft dit veel weg van geldverspilling).

Wanneer de steenkool in een oven volkomen is uitgelooid, wordt die oven op een heel bijzondere manier weer geledigd. Aan den achterkant der batterij loopt n.l. over ver van elkaar gelegen rails een elektrische machine. Deze neemt eerst de ijzeren deur weg, waarna een dikke ijzeren staaf, aan den voorkant van een ijzeren plaat voorzien, machinaal naar binnen wordt gedreven. De daar aanwezige, witgloeiende massa, die door de hitte eenigszins compact is geworden, wordt zoo aan den voorkant naar buiten gestuwd, waar ze neer komt op een hellend vlak, vervaardigd van dik plaatijzer. Eenmaal aan de lucht bloot gesteld, laaien helle vlammen op, doch deze worden oogenblikkelijk gebluscht door arbeiders, die dikke waterstralen in den laaienden gloed spuiten, zoodat sissend en kokend dichte dampkolommen opstijgen. Dit blusschen duurt totdat alle vuur is uitgedoofd, waarna de cokes door openstaande luiken naar beneden wordt getransporteerd, waar ze neer komt in gereedstaande goederenwagens.

Vooraf 's avonds is het, vanaf den tegenovergelegen heuvel, een eenig mooi gezicht op de cokesfabriek, en de daarachterliggende mijngebouwen. Honderden lichtpuntjes blikkeren op alle verdiepingen, alsof alles geïllumi-

neerd is, terwijl om de 8 minuten een rosse gloed opstijgt van naar beneden glijdende gloeiende cokes, zoodat het lijkt, alsof er een hevige brand uitbreekt. Achter zich ziet men dan de talrijke lichten van de Hendrik, terwijl links, diep in het dal, de lampen van de Oranje Nassau III flikkeren, en ver, aan den horizon, die van de Oranje Nassau I en van de Wilhelmina zichtbaar zijn.

Momenteel is men met groote bouwwerken bezig op het terrein van de cokesfabriek. Het aantal batterijen wordt verdubbeld, waarvan natuurlijk aanbouw van nieuwe fabrieksgebouwen voor de fabricage van reeds genoemde bijproducten en oprichting van nieuwe tanks en groote reservoirs voor het bergen daarvan, het gevolg is. Wel een bewijs, dat de cokesfabriek op de Emma een winstgevend zaakje is voor de Staatsmijnen in Limburg.

Mijnschade, letterlijk en figuurlijk⁷⁶

In een mijner eerste brieven heb ik reeds gesproken over de verzakkingen, die zich hier bij vele gebouwen voordoen.⁷⁷ Waardoor dit komt, is gemakkelijk te begrijpen. In het geheele concessie-veld toch worden de compacte steenkolenlagen uit den bodem gehaald. Wel worden de gangen, die hierdoor ontstaan, gestut, en na het gebruik gevuld met steen en mijnhout, doch dit weegt natuurlijk niet op tegen de stevige, rotsvaste steenkolenlaag. Het grondwater laat op den duur zijn invloed gelden; in verlaten posten hebben zoodoende grondverschuivingen, 't zij in schuine of in loodrechte richting, plaats en op den duur doen die verschuivingen zich ook gelden in de hooger gelegen lagen. Zoodoende verzakken na verloop van tijd ook de fundamenten van de bovengelige gebouwen, zoodat scheuren in muren en plafond niet kunnen uitblijven. In sommige gebouwen gebeuren deze verzakkingen soms hoor- en zichtbaar, maar meestal geschiedt het langzamerhand, maar daarom niet minder zeker.

Als sprekend voorbeeld daarvan heb ik genoemd de huizen aan den Venweg bij Staatsmijn Hendrik, waarvan een twintigtal zoo bouwvallig geworden zijn, dat ze totaal onbewoonbaar zijn. Herstelling schijnt hier niet meer mogelijk te wezen: in de laatste twee jaar heeft men zich er dan ook alleen maar bepaald tot stutten en schragen, om erger te voorkomen. Voor eenige jaren bestond er een aparte mijnschadeploeg bij de Staatsmijnen, bestaande uit timmerlui, schilders, metselaars en stucadoors, die, zoowel in huizen van particulieren als in die der Staatsmijnen, de herstellingen, noodzakelijk geworden tengevolge van verzakking, aanbrachten. Booze tongen beweren, dat sommige particulieren op die manier het geheele interieur hunner woningen kosteloos veranderd, en natuurlijk verbeterd, hebben gekregen, terwijl alles gedekt werd door het woord: mijnschade, hoewel de mijn, behalve als het op betaling aankwam, hieraan part noch deel had.

Een scheur in de zoldering maakte aanbrenging van een nieuw plafond "noodzakelijk", terwijl er en passant een nieuw behang bij werd geleverd en het

⁷⁶ 'Brieven uit de Mijnstreek XIII', *Nieuwsblad van Friesland/ Hepkema's Courant*, 5-10-1923 (Avondblad).

⁷⁷ Zie 'Brieven uit de Mijnstreek I'.

schilderwerk (donker stond zoo dof, licht was veel vroolijker of omgekeerd) wat werd verbeterd. Een fooi aan de werklui, een dubbele fooi aan een opzichter, een driedubbele aan een weer hooger personage, en de zaak was in orde, beweert een ingewijde. Wat hier van waar of niet waar moge zijn, zeker is het, dat het totaal van uitgaven aan herstellingswerken en vergoedingen aan particulieren onrustbarend hoog was. In 1920 bedroeg dit alleen reeds f 188.859,70.

Het werk der mijnschadeploeg schijnt ook in de oogen der directie wel eenigszins kostbaar geweest te zijn, daar men ze later heeft opgedoekt en de herstellingen rechtstreeks liet verrichten door de werklieden van het woningbeheer der Staatsmijnen. Ik weet niet, of dit zoo'n invloed gehad heeft als de cijfers wel doen vermoeden: in 1921 toch bedroegen die kosten "slechts" f 58.023,78.

1922 wijst weer een stijging aan. Tot 1 November van dat jaar toch werd voor bovengenoemde doeleinden reeds f 82.887,76 besteed. Ook dit cijfer schijnt nog voor vermindering vatbaar te zijn, daar men voornemens is, alle te verrichten herstellingen uit te laten voeren door aannemers. Of 't succes zal hebben, zal de tijd leeren.

Tegenwoordig zou men van een bijzonder soort „mijnschade” kunnen spreken, die met verzakking niets gemeen heeft en ook alleen maar geldt voor de gemeente Geleen. Zoals men zal weten, is men in deze gemeente bezig met den aanleg van Staatsmijn Maurits. 't Schijnt, dat het bestuur van de gemeente Geleen zich enigszins vergist heeft in het berekenen van het tijdstip, waarop deze mijn in bedrijf zou komen. Groote complexen woningen zijn er n.l. reeds gebouwd, en ook diverse andere maatregelen, die berekend zijn op een spoedig in exploitatie brengen der Maurits, zijn door de gemeente genomen. Maar nog steeds is men met het aanleggen van de Maurits bezig, en omtrent het tijdstip van in-werking-stellen is nog steeds niets naders bekend. Hierdoor heeft de gemeente Geleen ernstige nadeelen ondervonden, die men daar weer wij[d]t aan den slakkengang, waarmee de werkzaamheden aan de Maurits voortgaan. De Minister echter heeft ten stelligste ontkend, dat men in vertraagd tempo bezig is. Het tempo van aanleg komt overeen met dat van Staatsmijn Hendrik, waarbij echter in aanmerking genomen moet worden, dat het steenkolenterrein in de mijn Maurits ruim 80 M. dieper ligt dan in de mijn Hendrik. Indien de gemeente Geleen er dus op gerekend heeft, dat de mijn eerder in bedrijf zou komen en zij daardoor ernstig nadeel ondervindt, mag dit niet aan vertraging in den aanleg worden toegeschreven.

Voor het verleen van bijzonderen steun aan die gemeente kan de Minister dan ook geen vrijheid vinden. Het administratief personeel der Staatsmijnen gaat tegenwoordig ook gebukt onder „mijnschade”; dit is ook een gevolg van „verzakking”, mits men hieronder versta de malaise, die zich algemeen voordoeet.⁷⁸ Bij het in exploitatie-nemen der Staatsmijnen kwam men personeel te kort, om de administratie te regelen. Een formeele werfdienst werd in 't leven geroepen, om dit tekort aan te vullen. Rijksambtenaren van post en telegrafie, onderwijzers, kantoorklerken, allen haptten met graagte toe, aangelokt door

78 In het begin van 1921 beleefde de kolenmarkt een inzinking die voortduurde tot medio 1922.

de hoge salarissen, de nog hogere premies, de lage woninghuren, de korte werktijden, enz. enz. 't Was al botertje tot den boom. De meesten waren bovendien van meening, dat ze toch weer in een staatsbetrekking terecht kwamen, met de daaraan verbonden rechtspositie, zoodat ieder dacht, voor de toekomst geborgen te zijn. Getrouw werd het voorbeeld door andere staatsbedrijven gegeven, nagevolgd. Afdeeling na afdeeling werd gevormd, wier leiding natuurlijk berustte bij een hooger gesalarieerden bureau-chef. Verlof of ziekte van een bureau-chef bracht weer aanstelling van een adjunct-bureauchef noodzakelijkerwijze met zich mee, alweer tegen een hooger salaris dan dat van een gewonen beambte. En om te voldoen aan de billijke aanspraken dier hoogereren heeren was het instellen van een volledige titulatuur noodzakelijk, gedachtig aan het spreekwoord: eere, wien eere toekomt!

Een ieder vlaste op promotie, een ieder haakte naar den stoel van den bureau-chef, en de geringste promotie van een collega werkte als een knuppel in een hoenderhok. Velen ontzagen zich niet, minder hoogstaande middelen te baat te nemen, om het zoo zeer begeerde doel te bereiken. Solidariteit bestond niet (en bestaat nog niet) onder de Staatsmijnbeambten, of het moest dan zijn, solidariteit in streven (Een enkele goede niet te na gesproken, natuurlijk.) Wel was een beambtenvereniging opgericht, met welk doel is mij nog steeds een raadsel, want voor verbetering van positie heeft deze vereniging nooit iets gedaan. Bovendien was ze niet aangesloten bij eenige landelijke organisatie. Het is te begrijpen dat dit isolement den beambten noodlottig moest worden. Toen de tijd zich leende voor organisatorisch optreden, werd dit verzuimd, en toen de malaise en de daaruit voortvloeiende verslechtingen aanbraken, was organisatorisch optreden te laat. Een artikel van het contract tusschen beambten en staatsmijnbedrijf bevat b.v. de bepaling: ontslag moet drie maanden van te voren worden aangezegd. Over wachtgeld wordt in dit contract niet gesproken en dit bestaat bovendien ook niet.

In de oorlogsjaren zou dit bij gezamenlijk optreden zeker te verkrijgen zijn geweest, maar toen werd daar niet aan gedacht, en later, toen de directie gebruik maakte van bovengenoemd artikel, was het te laat. Nu plukt men natuurlijk de wrange vruchten van dit ontactisch, en in hooge mate onpractisch optreden. Het wachtwoord 'bezuinigen' doet ook hier zijn invloed gelden. Een speciale bezuinigings-inspecteur is aangesteld, die in alle takken van dienst rondspeurt en zonder aanzien des persoons wordt het snoeimes ter hand genomen. Dat er reusachtig te bezuinigen viel, was hier een publiek geheim; voor de betrokken beambten is het echter hard, want een nieuwe betrekking is tegenwoordig zoo goed als niet te bekomen. Boekhoud-machines, tel-machines, kortom, de nieuwste kantoor-installatie's nemen het werk van den beambte over (men zegt, dat voor een bedrag van meer dan f 200.000 aan dergelijke machines is aangeschaft door de Staatsmijnen) en de een na den ander vliegt de straat op. De ontstellendste geruchten doen onder de beambten de ronde, zoodat niemand zich een

oogenblik gerust gevoelt. Reeds 68 beambten zijn ontslagen, en nog schijnt hun aantal voor vermeerdering vatbaar te zijn.⁷⁹

Alleen van het hooger personeel, zooals hoofd-ingenieur en ingenieur, blijft het aantal stationair, hoewel de dienst der Domaniale en Oranje-Nassau-mijnen perfect functioneert, met een, percentsgewijze, beduidend minder aantal van dergelijke hoog bezoldigde beambten. 't Gekste is echter, dat, hoewel men spreekt van een beduidend beambten-surplus, op vele afdeelingen nog moet worden overgewerkt, waarvoor n.b. de betrokken personen geen cent extra ontvangen. Dergelijke inconsequenties wekken begrijpelijkerwijze ontevredenheid onder het lager beambtenpersoneel, doch niemand durft tegenstribbelen of te weigeren, want het zwaard van Damocles, in casu ontslag, hangt aan een zijden draadje boven ieders hoofd.

P. S. Op brieven inzake tewerkstelling op of in de Staatsmijnen, zooals ik er reeds verscheidene ontving, kan door mij niet worden ingegaan en zijn dus volkomen vruchteloos.

De nieuw aangelegde elektrische tramlijnen in Zuid-Limburg⁸⁰

27 October [1923] is voor de mijnstreek, en meer speciaal voor de Staatsmijn Emma, een belangrijke dag. Dan wordt n.l. officieel (men zegt zelfs, in tegenwoordigheid van een drietal ministers) de nieuwe elektrische tramlijn Sittard-Amstenrade-Hoensbroek-Heerlerheide-Heerlen geopend. Of de inwoners van Heerlen hier nu juist zoo bijzonder mee ingenomen zullen zijn, valt zeer te betwijfelen. Langen tijd n.l. is Heerlen het centrum der mijnstreek geweest. Wie iets minder alledaags moest koopen, was aangewezen op „de meest Amerikaansche stad van Nederland” (zooals de Heerlenaars hunne stad gaarne noemen, omdat het aantal inwoners in de laatste 20 jaren meer dan verdubbeld is, en de stad van een onaanzienlijk, morsig dorp is opgeklommen tot een plaats met meer „metropolistische” allures).

Brunssum, Staatsmijn Emma, Hoensbroek, Heerlerheide, Terwinselen en nog meer dorpen uit den omtrek hebben tot nu toe steeds hun inkoop in Heerlen gedaan. Op loondagen brachten tram, autobus of fiets scharen kooplustigen naar de stad. Vroom en Dreesman, Hollekamp, Wolf en Hertzdahl, en nog meer groote zaken hebben er dan ook waarlijk grootsteedsche winkel paleizen opgericht, om den mijnwerker, die op loondag meestal erg royaal is, in zijn royaliteit tegemoet te komen. En, doordat de zakenmensen zeer goed wisten, dat men alleen maar in Heerlen terecht kon, was de prijszetting er in den regel hooger, dan in andere deelen van ons land.

Nu dreigt echter concurrentie. Iedereen in de mijnstreek weet, dat de prijzen van verschillende artikelen in Sittard lager zijn dan in Heerlen. Alleen de

79 Zie Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt*, 268. Per saldo zijn bij Staatsmijnen tussen 1921 en 1923 110 beambten afgevoeid.

80 'Brieven uit de Mijnstreek XVI', *Nieuwsblad van Friesland/ Hepkema's Courant*, 23-10-1923 (Avondblad).

Elektrische trams bij het spoorwegstation van Heerlen, ca. 1930. Op de achtergrond de Oranje Nassaumijn I. Fotocollectie SHCL.

afgelegen ligging van eerstgenoemd stadje weerhield velen er van, aldaar hun inkoop te doen. Nu echter de mijnstreek door een elektrische tramlijn verbonden is met Sittard, kan hierin wel eens verandering komen. Tenzij men in Heerlen gedachtig is aan het spreekwoord: als het getij verloopt, verzet men de bakens. Mits men er niet alleen aan denkt, maar het ook toepast.

In een ander opzicht echter kan het in gebruik nemen der nieuwe tramlijn ook een schadepost voor Heerlen beteekenen. Wie b.v. van Brunssum of Staatsmijn Emma een reis moest ondernemen naar het N. van ons land, was gedwongen, den omweg over Heerlen te maken, dus eerst Zuidwaarts, hoewel Sittard slechts 8 K.M. van Staatsmijn Emma verwijderd ligt. Handelsreizigers vooral ondervonden hiervan den last. Als ze een geheelen dag in de mijnstreek gewerkt hadden, en den volgenden morgen met de eerste gelegenheid Zuid-Limburg wilden verlaten, waren ze gedwongen, 's avonds Heerlen weer op te zoeken, om aldaar te overnachten. Nu echter kunnen ze 's avonds nog een trammetje naar Sittard nemen en vandaar 's morgens met geschikter gelegenheid noordwaarts reizen. 't is dus geenszins te verwonderen, dat de nieuwe tramlijn meer schade dan voordeelen zal opleveren voor Heerlen.

Ook de hogere autoriteiten hebben tenvolle het groote belang begrepen, dat Zuid-Limburg, en meer speciaal de mijnstreek, heeft bij deze nieuwe tramlijnen. Terwijl het vorige jaar reeds, uit bezuinigingsoogpunt, talrijke, soms reeds half

toegezegde subsidies, voor dergelijke werken werden ingetrokken, zijn die voor de elektrische lijnen in Zuid-Limburg ten volle uitbetaald. Want niet alleen is bovengenoemde lijn aangelegd, doch ook verkeerden andere, evenzeer belangrijke verbindingen, in een meer of minder vergevorderd stadium van voltooiing. Zoo is men momenteel reeds bezig met de lijnen: Sittard-Staatsmijn Maurits; Heerlen-Brunssum-Schinveld; Staatsmijn Emma-Staatsmijn Hendrik; Heerlen-de Locht (aan de Duitse grens, tegenover Herzogenrath), terwijl men nog bezig is met de ontwerpen van andere tramverbindingen. Wat dit beteekent voor de werkloosheidsvoorziening in Zuid-Limburg, zal een ieder volkomen begrijpen.

Over de moeilijkheden, die men hier in dit heuvelland heeft te overwinnen bij het aanleggen van genoemde tramlijnen, kan een bewoner van het vlakke Noorden van ons land zich moeilijk een denkbeeld vormen. Groote gedeelten van heuvels heeft men moeten vergraven, om den weg minder steil te maken, of om al te scherpe bochten te vermijden. In Heerlerheide heeft men bovendien die afgegraven gedeelten door beton- en metselwerken tegen instorting moeten beveiligen, daar vlak aan den rand heele straten staan. Vooral de lijn Heerlen-Brunssum kost veel werk. De verkeersweg is bijzonder smal en op vele plaatsen in de heuvels uitgegraven, zoodat er een z.g. holle weg is ontstaan. Op dezen weg is voor een tramlijn geen plaats, zoodat men deze er naast moet aanleggen, wat weer een enorme aarde-verplaatsing vereischt. Zijn bovengenoemde lijnen echter eenmaal klaar, dan bezit Zuid-Limburg een electrisch verkeersnet, zooals men dat in heel weinig andere gedeelten van ons land zal aantreffen.

De personeelsvoorziening⁸¹

(...) Buiten den strijd tusschen werkgever en werknemer kent de mijnstreek een vooral niet minder belangrijk probleem betreffende de arbeiders. Ik bedoel n.l. het vraagstuk van aanvoer en huisvesting van werkkrachten, benoodigd in de 10 Limburgsche kolenmijnen, waarbij zich in afzienbaren tijd de Maurits (Staatsmijn) en de Nederlandsch-Fransche Oranje Nassau IV zullen voegen.⁸² Wel heeft zich in Zuid-Limburg gedurende tientallen van jaren een soort mijnwerkersstam gevormd onder de oerbevolking, maar deze is op verre na niet in staat, voldoende geschoold personeel voor al deze mijnen te leveren. In oorlogstijd werd dit tekort aangevuld door Noord-Nederlanders en Belgische geïnterneerden, terwijl na den oorlog een invasie van Duitse werkkrachten plaats vond, gelokt als deze werden door de voor hen gunstige valuta-verhoudingen. Hoewel, het dient gezegd, ook de mijn-directie's hiervan profiteerden. Menig dure Nederlandsche werknemer heeft plaats moeten maken voor een goedkoopere, en meestal ook een meer slaafschen, Duitschen „koempel”.

81 'Brieven uit de Mijnstreek XIX', *Nieuwsblad van Friesland/ Hepkema's Courant*, 4-12-1923 (Avondblad). N.a.v. aanleiding van een artikel in *De Maasbode*.

82 De Maatschappij tot Exploitatie van Limburgsche Steenkolenmijnen, uitbater van de Oranje-Nassau Mijnen I, II, III en IV, was een naamloze vennootschap naar Nederlands recht, maar alle aandelen waren sinds 1908 in handen van de Frans-Lotharingse familie De Wendel.

In den laatsten tijd is de toeloop van Duitsche arbeiders uit Ruhr- en Wurm-bekken onrustbarend geworden; niet alleen onder de arbeiders doch ook onder de opzichters treft men hen in grooten getale aan. Het gevolg is, dat vele Nederlandsche meesterhousers, met het opzichters-diploma in den zak, vergeefs op een aanstelling wachten. Maar nog erger is het, dat vele Zuid-Limburgsche werkloozen tevergeefs aanklopten op de Nederlandsche mijnen om werk, en ze door diverse gemeentebesturen zijn prijsgegeeven aan de tallooze moreele en physiske gevaren der Winterslagsche en andere Belgisch-Limburgsche mijnen (...).⁸³

Momenteel is er dus nog geen gebrek aan werkkrachten in de Nederlandsche mijnindustrie. Maar of dit zoo blijven zal? De voortekenen wijzen op naderende verwikkelingen, die echter voor de mijnwerkers in financieel gunstigen zin kunnen werken. Ten eerste is daar Staatsmijn Maurits. Binnen betrekkelijk korten tijd zal deze mijn 10 à 12.000 arbeiders eischen. (Op haar volle exploitatie gekomen zijnde, zal het de grootste en best-ingerichte mijn van Europa zijn). Ten tweede komen er een reeks nieuwe mijnen in Belgisch-Limburg, slechts even over onze grenzen. Ook deze zullen na verloop van enkele jaren duizenden en nog eens duizenden werkkrachten verlangen. En wat zal hiervan het gevolg zijn voor de Nederlandsche mijn-industrie? Laten we eens even den toestand, zooals die nu is, in oogenschouw nemen. Momenteel werken er op de Limburgsche mijnen 24.848 personen, gevestigd in Nederland (wat dus nog niet wil zeggen, dat het allen Hollanders zijn), 2677 Duitschers en slechts 13 Belgen. Die eerst-genoemde 24.848 arbeiders wonen echter niet allen in de mijnstreek. Zoo levert Maastricht er 688, Sittard 519, Geleen 361, Echt 352, Stem 308, Schinnen 270, Elsloo 178, Beek 154, Itteren 149, Roermond 140, Urmond 77, Grevenbicht 77, Heer 76, Bunde 52, enz.

Daar velen dezer een langen weg met spoor of fiets, soms wel met beide voermiddelen, moeten afleggen, om hun werk te bereiken, zullen die, zoowel uit financieel als uit gemakkelijksheidsoogpunt, hun werk gaarne wat dichter bij hebben. Voor hen toch gaan er dag aan dag vele uren met komen en gaan verloren; bovendien kost het hun aan rijwiel-onderhoud en spoorkaarten item zooveel per maand. En sla nu eens een oog op de kaart. Staatsmijn Maurits is gelegen in den hoek, gevormd door de spoorlijnen Maastricht-Sittard en Heerlen-Sittard, dichtbij het station Lutterade-Geleen. Bovendien is er, door een electriche lijn, nog verbinding met Sittard. Eén oogopslag doet u al zien, dat alle arbeiders uit bovenstaand lijstje veel gemakkelijker naar de Maurits dan naar de Heerlensche mijnen kunnen gaan. 't Is dus zoo goed als zeker, dat zij allen, ruim 4000 in getal, 't welk bijna 17 % uitmaakt van alle mijnwerkers in Limburg, zoo spoedig mogelijk wenschen over te gaan naar de Maurits. Deze mijn moet echter nog een 6000 arbeiders hebben, zoodat er nog wel een flink aantal uit de andere mijnen naar toe zal trekken. Ook talrijke Duitsche arbeiders kunnen veel gemakkelijker Sittard dan Heerlen bereiken, zoodat ook velen van hen hiervan zullen willen profiteeren.

83 Onleesbaar.

Dit is echter nog maar de naaste toekomst. Het verschiet opent nog andere perspectieven. De in aanleg zijnde Belgisch-Limbursche mijnen zullen personeel vragen. De tegenwoordig daar heerschende toestanden maken een dienstverband aldaar nog niet aantrekkelijk. Maar hierin kan, en zal hoogstwaarschijnlijk ook, verandering komen. Dan doen de steenkolenvelden bij Vlodrop en in de Peel nog het ontstaan van meerdere mijnen verwachten. Wel mag men dus spreken van een ingewikkeld arbeiders-vraagstuk voor de Limbursche mijnindustrie, dat toch in betrekkelijk korten tijd zal moeten worden opgelost.

Waarschuwing⁸⁴

In den laatsten tijd wordt op vele plaatsen in ons land reclame gemaakt voor de Belgische mijn „Winterslag” bij Genk in Belgisch Limburg, welke mijn eerst onlangs in exploitatie is genomen. Dit geschiedt met het doel werkkrachten te lokken, waaraan daar gebrek schijnt te zijn. Vele werklozen, vooral uit Limburg, doch ook uit andere deelen van ons land, zijn op die mooie aanbiedingen ingegaan, om steeds spoedig ontnuchterd terug te keeren. De toestanden op die mijn tarten iedere beschrijving, en daar men in de laatste weken ook in ‘t Noorden op werving is uitgegaan, lijkt het me niet ondienstig, de volgende waarschuwing over te nemen van den Nederl. R.-K. Bond van Transportarbeiders „St. Bonifacius”, dit ter voorkoming van eventueele teleurstelling of erger.

Bovengenoemde bond heeft er een commissie op uit gestuurd, die van haar bevindingen een zeer uitgebreid rapport heeft opgesteld. Haar conclusies zijn zeer voorzichtig gesteld, maar niettemin spreken deze voor den goeden verstaander boekdeelen.

Deze commissie meent te moeten waarschuwen tegen een dienstverband op de mijn „Winterslag”:

- 1^e. op grond van de omstandigheid, dat de aldaar betaalde loonen niet zoodanig zijn, dat zij eenigermate gelijken tred houden met de loonen voor denzelfden arbeid in Nederlandsche kolenmijnen, terwijl in verhouding tot het te betalen kostgeld er eveneens bijna geen mogelijkheid is om zich na betaling van hetzelfde, nog van andere, strikt noodzakelijke behoeften te voorzien van het te verdienen loon;
- 2^e. omdat het gevaaren-percentages, als gevolg van de zeer eigenaardige (sic!) exploitatie, welke men op de mijn „Winterslag” toepast, zoodanig is, dat het moeilijk voor de Nederlandsche autoriteiten te verantwoorden kan worden geacht, de werkloze arbeiders daarheen te zenden, terwijl dit met het oog op de Belgische Ongevallen-verzekering nog moeilijker wordt;
- 3^e omdat, wat de moreele en hygiënische bezwaren betreft, zij niet te veel gelooven te zeggen, wanneer zij hier, het rapport beoordeelend, deze toestanden schreeuwend achten, en een buitengewoon groot gevaar in zich bevattend voor moreelen ondergang der betrokken arbeiders.

84 Postscriptum bij ‘Brieven uit de Mijnstreek V’, *Nieuwsblad van Friesland/ Hepkema’s Courant*, 17-7-1923, nr. 57 (Avondblad).

Wie aan deze waarschuwing nog niet genoeg heeft, informeere eens nader bij 't bestuur van „St. Bonifacius”, en wanneer hem dan enkele feiten worden medegedeeld, zal hij zich wel wachten, werk te zoeken bij bovengenoemde mijn.

Bruinkolen⁸⁵

(...)⁸⁶ In den oorlog is er, door het heerschende gebrek aan brandstoffen, in Zuid-Limburg een imitatie-mijnbouw ontstaan, n.l. de bruinkolenontginning. Voor dien heette bruinkool zoo goed als onbruikbaar voor industrieele doeleinden, maar in de jaren 1914-1918 heeft men haar waarde leeren begrijpen. Men kwam werkkrachten te kort en de loonen, die hier in den druksten tijd in de bruinkolen-ontginningen werden uitbetaald, grensden aan het fabelachtige. Dit was ook niet meer dan logisch, daar men moest concurreeren tegen de toch al hooge loonen in het mijnbedrijf. Na 1918 had men geen afzet meer voor bruinkolen, zoodat het bedrijf werd stopgezet. Groote machines hebben jaren lang stil gestaan, ten prooi aan de inwerking van weer en wind, die er hun duidelijke sporen op hebben achtergelaten. Uitgestrekte terreinen zijn tot op 6 M. diepte uitgegraven en daarna vol water geloopt, waardoor kleine meertjes zijn ontstaan.

In den laatsten tijd is er echter weer een opleving in de bruinkolen-industrie gekomen.⁸⁷ De maatschappij tot exploitatie van bruinkolenvelden „De Carisborg” laat momenteel een groote bruinkolen-briketten-fabriek vlak bij het Emma-terrein bouwen, welke fabriek hare voltooiing nadert. Ondertusschen wordt een groot bruinkolenveld voor exploitatie gereed gemaakt. Zooals men weet, is bruinkool een vóórformatie van steenkool. In tegenstelling met de steenkool, die in diepere lagen moet worden gezocht bevindt bruinkool zich aan of bij de oppervlakte. 't Is een bruinachtig-zwarte massa, zeer poreus, die op de „Carisborg” voorkomt in een heuvel. Groote machines bijten a. h. w. stukken grond uit den heuvel en voeren het in zandbakken, die door een locomotief naar elders worden vervoerd, waar dit zand dient tot demping van vroegere ontginningen. Wanneer de geul breed en diep genoeg is, wordt door een baggermachine met een lange, zeer schuin-oplopende Jacobs ladder de bodem verder „afgevreten” totdat de bruinkool bloot ligt. Op die manier heeft men de bruinkool aan de oppervlakte gebracht op een terrein, dat zeker 3/4 K.M. lang en een 150 M. breed is, terwijl bovendien de laag een gemiddelde dikte heeft van minstens 6 M. Hiervan kunnen dus ettelijke briketten gemaakt worden. Voor de fabricatie hiervan heeft men pek nodig, dat echter op de Emma in groote hoeveelheden aangemaakt wordt (...).⁸⁸

85 'Brieven uit de Mijnstreek IV', *Nieuwsblad van Friesland/Hepkema's Courant*, 6-7-1923, nr. 54 (Avondblad).

86 Deze brief begint met een uitweiding over de Bokkenrijders.

87 In 1923 veroorzaakten de politieke en sociale onrust in de Ruhrstreek een sterkere vraag naar Limburgse kolen en een stijging van de prijzen, waardoor er ook weer perspectief ontstond voor de kwijnende bruinkolenindustrie.

88 Zie brief XV.

De Maatschappij tot Ontginning van Bruinkolen-velden “De Carisborg”⁸⁹

Sedert eenigen tijd is er een industrie in Nederland ontstaan, die er tot nu toe nog niet voorkwam. Nog is „de Carisborg” de eenige vertegenwoordiger van de door mij bedoelde industrie, doch de zaken schijnen zoo uitstekend te marcheerren, dat navolging zeker niet zal uitblijven. Ik heb hier op ‘t oog de fabricatie van bruinkolenbriketten, waarvan bovengenoemde maatschappij momenteel het monopolie heeft in Nederland. De bruinkolenbriketten, die vooral vóór den oorlog veel gebruikt werden, waren of geheel „bruinkool-loos”, doch gemaakt van steenkolengruis, zooals dat op Staatsmijn Wilhelmina geschiedt, of ze kwamen uit het buitenland, in dit geval uit Duitschland.

Dat er bruinkolenvelden in ons land voorkomen, wist men reeds lang, maar tot 1914 achtte men bruinkool zoo goed als waardeloos. Toen kwam echter de kolennoed; de Maatschappij tot Exploitatie van bruinkolenvelden “de Carisborg” werd opgericht en verkreeg spoedig concessie tot ontginning van uitgestrekte bruinkolenvelden in de nabijheid van Staatsmijn Emma. De exploitatie was al bijzonder eenvoudig. Op de manier, reeds door mij beschreven in een mijner vorige brieven, werd de bovenliggende aardlaag (van 15 tot 25 M. dik) verwijderd en kwam de bruinkool bloot. (Op het nu in exploitatie zijnde veld is die laag p.m. 15 M. dik, terwijl ze een oppervlakte heeft van meer dan 30 H.A.). Ze behoefde maar opgedolven te worden en werd dan in haar oorspronkelijke vorm aan de diverse afnemers verzonden. Het arbeidsloon was, niettegenstaande er zeer hooge loonen werden uitbetaald, zeer gering, daar bijna alle arbeid verricht werd door baggermachines. Toen echter de wapenstilstand gesloten werd en de steenkolennoed allengs verminderde, was er spoedig geen vraag meer naar bruinkool, zoodat het bedrijf volkomen werd stopgezet. Gedurende eenige jaren hebben toen de machines renteloos ten prooi gestaan aan weer en wind, totdat de Carisborg haar bedrijf in nieuwe banen leidde.

Op een terrein, onmiddellijk grenzend aan Staatsmijn Emma, verrees een groote fabriek voor bruinkolenbriketten, welke in September j.l. in werking is gesteld. Dat deze fabriek in een groote behoefte voorzagt, is zeker. In de paar maanden van haar bestaan is de vraag naar haar producten zoo toegenomen, dat men, hoewel het volle productie-vermogen der fabriek 800 ton (zegge 800.000 K.G.) per etmaal bedraagt, de bestellingen onmogelijk kan nakomen, en er nu al over uitbreiding der fabriek wordt gedacht.

Door de welwillendheid der directie daartoe in staat gesteld, heb ik in ‘t laatst van November dit jonge bedrijf geheel kunnen bezichtigen. Allereerst werd ik geleid naar het ketelhuis, waar zeven enorm groote stoomketels de machines voorzien van drijfkracht. Eigenaardig doet het aan, in dit groote gebouw slechts 2 werklieden aan te treffen. Bijna alles is automatisch ingericht zoodat er heel weinig werkkrachten noodig zijn. Vier groote pompen voorzien de ketels van het noodige water, terwijl de afgewerkte stoom in een reservoir van meer dan 1000 kubieke meter inhoud gecondenseerd wordt. Het bedrijf levert zelf de

89 ‘Brieven uit de Mijnstreek XXI’, *Nieuwsblad van Friesland/ Hepkema’s Courant*, 11-1-1924 (Avondblad).

*Een gezelschap van keurige heren voor een excavateur in de Carisborg-groeve te Treebeek, 1930.
Fotocollectie SHCL.*

benodigde brandstof. Met een lift worden kipkarren met bruinkool op het dak van het ketelhuis gebracht, waar ze langs smalspoor-rails gevoerd worden naar een zevental openingen, die toegang geven tot de ketelmonden. De bruinkool wordt op een groot aantal schuinliggende roosters uitgestort, zodat de lucht goed kan toetreden en de verbranding uitermate hevig is. In de keurig ingerichte machine-kamer drijven vier groote stoommachines in bijna geruischloozen gang het geheele bedrijf. Daarna volgden we den loop der bruinkool door het geheele gebouw. Met wagons wordt de ruwe grondstof naar de fabriek gevoerd, waar ze gestort wordt in de z.g. bunkers, die zich in de kelders van het gebouw bevinden. Vandaar gaat ze door middel van elevatoren naar de bovenste étage van de vier verdiepingen hooge zeef-afdeeling, waar ze over een drietal zeven gevoerd wordt, die steeds in schuddende beweging zijn. De grofste stukken glijden over de zeef heen en komen dan terecht op een transportband, die ze naar het ketelhuis transporteert, waar ze gebruikt worden als brandstof. De fijnere bruinkool valt op den transportband, die onder de zeef doorloopt, en gaat dan naar een tweede, en vervolgens naar een derde zeef, zodat alleen de voor briketfabricatie geschikte bruinkool overblijft. Van de zeven gaat het naar de „molens”. Ik zet molens tusschen aanhalingsteekens, omdat ze daarmee alleen maar den naam gemeen hebben. Van malen is n.l. geen sprake. De bruinkool wordt met groote kracht tegen een ijzeren raam geslagen, dat een netwerk van stalen staafjes bevat, zodat de bruinkool hierdoor in fijn verdeelden toestand

wordt gebracht. Deze fijnere bruinkool moet nu nog gedroogd worden; een transportschroef brengt ze naar de drogerij, een lokaal van reusachtige afmetingen, waarin een vijftal droogketels staan. Elke ketel heeft een hoogte van p.m. 5 M. bij een diameter van $2\frac{1}{2}$ M., terwijl hij door ijzeren bodems in een twintigtal verdiepingen is verdeeld.

In 't midden van den ketel loopt van beneden naar boven een as, die op elke verdieping een paar ijzeren schoppen in draaiende beweging brengt, echter zoo, dat de schoppen van twee op elkaar volgende afdeelingen in tegenovergestelde richting draaien. Bovendien is uit elken bodem een strook ter breedte van p.m. 5 c.M. verwijderd, loopende vanaf het middelpunt naar den omtrek en zoodanig, dat deze openingen niet boven elkaar, maar links en rechts van elkaar liggen. De bruinkool valt nu eerst op de hoogst gelegen ijzeren plaat; de schoppen schuiven ze langzaam over de geheele plaat, waarna ze door de opening valt op den tweeden bodem. Hier wordt de bruinkool weer in tegenovergestelde richting verschoven, valt naar beneden op de derde plaat, en deze beweging herhaalt zich, totdat de bruinkool op den onder de droogketels loopenden transportband terecht komt en dan het toestel verlaat. Daar dit geheele toestel door stoom verwarmd wordt, verdwijnt zoo uit de bruinkool alle vocht, dat in dampvorm opgezogen wordt naar de ontstoffings-inrichting, waarover straks.

Om ontbrandingsgevaar te voorkomen, wordt de nu warme bruinkool door middel van een lange transportschroef naar de hoogste verdieping van den 12 M. hoogen koeltoren gevoerd. Van boven naar beneden glijdt ze over een groot aantal schuinliggende koude ijzeren platen, zoodat ze in volkomen afgekoelden toestand arriveert op den beganen grond, vanwaar ze, natuurlijk alweer met een transportschroef, gaat naar de persinrichting. Hier staan vijf persen, die elk per minuut p.m. 100 briketten leveren. De losse bruinkool valt ter breedte van p.m. 10 c.M. op een geslepen ijzeren plaat, die hetzelfde profiel heeft als een overlans doorsneden briket. De stempel, voorzien van de bekende kruisende hamertjes en het fabrieksmerk, drukt de bruinkool nu ineens tot de dikte van een briket (p.m. 8 cM.). Door den enormen druk ontstaat er zooveel warmte, dat een gedeelte van de bruinkool week wordt, zoodat na opheffing van den druk de briket door de even plotselinge afkoeling verhardt.

Om voldoende tegendruk te krijgen, is de gepolijste ijzeren plaat een paar d.M. van het stempeluiteinde over een afstand van enkele cM. een paar m.M. vernauwd. De reeds gefabriceerde briketten moeten door deze vernauwing worden gedreven, en vormen zodoende den tegendruk voor de stempels. Na gebruik gedurende 8 dagen is deze vernauwing er uit geslepen, zoodat er een nieuw stuk moet worden ingezet en het andere opnieuw moet worden opgeslepen. Door den druk van de stempels worden de gefabriceerde briketten over lange goten gedreven naar de verlaad-inrichting, waar ze opgevangen worden op ijzers, die een dertigtal kunnen bevatten en zoo door werklieden in de geredstaande wagons geladen.

Er rest me nu nog iets te vertellen van de ontstoffingsinrichting. De waterdamp, die aan de bruinkool is onttrokken, wordt met kracht weggezogen maar

neemt natuurlijk meteen talloze fijne stofdeeltjes van de bruinkolen mee. Niet alleen zou er op deze manier vrij veel grondstof verloren gaan, maar ook is het ontbrandingsgevaar heel groot. Daarom wordt deze met bruinkooldeeltjes bezwangerde damp gevoerd naar groote ijzeren trommels, waarin een bus, voorzien van talloze gaatjes, met groote snelheid ronddraait. Door die gaatjes wordt water in de trommels geslingerd, die natuurlijk de bruinkolendeeltjes meevoert. De waterdamp en andere gassen, die er nog in voorkomen worden door groote ventilatoren naar buiten gedreven; terwijl de neergeslagen bruinkool weer door middel van transportbanden gevoerd wordt naar de drogerij: uit bovenstaande blijkt dus wel, dat, door het gebruik van zoo weinig mogelijk menselijke arbeidskrachten en door toepassing van de nieuwste hulpmiddelen der moderne techniek het bedrijf van „de Carisborg” zoo economisch mogelijk is ingericht.

Valuta-reisje naar Aken⁹⁰

Langen tijd heeft het halen van goederen tegen den goedkoopsten marktprijs in Duitschland stilgestaan, vooral door de strenge, beperkende bepalingen der Duitschers, maar sedert de Belgische bezetting in Aken en omstreken de lakens uitdeelt, is het weer met hernieuwde woede begonnen. Alles mag worden uitgevoerd, en dat de Hollanders er een druk gebruik van maken, is te begrijpen. Passen, visa enz. zijn onnoodig. De voorzichtigen doen het met een bewijs van Nederlanderschap, desnoods met hun trouwboekje, doch ook ettelijken wagen zich zonder eenig legitimatie-bewijs over de grenzen en ... komen zonder moeilijkheden ondervonden te hebben, weer terug. Zoo heb ik me omstreeks midden Juni dan ook maar, met m'n trouwboekje gewapend, in Aken gewaagd en geen mensch is me lastig gevallen. De mark was juist gedaald (gestegen zegt men hier, waarmee dan bedoeld wordt, dat het getal marken, gelijkwaardig aan een gulden, hooger is geworden) van 42.000 op 46.000, 's middags 4 uur stond ze op 51.000, terwijl de koers sloot op 50.000. De winkeliers konden die plotselinge dalingen niet zoo spoedig achterhalen door prijsverhooging, en dus was het in Aken spot-goedkoop. Van Heerlen ging het per fiets over Heerlerbaan naar Horbach, het eerste plaatsje op Duitsch gebied, vanwaar de „Aachener Kleinbahn” u in een half uurtje in Aken brengt. Wij prefereerden echter ons rijwiel, daar de trams, niettegenstaande het dubbele tarief, dat voor uitlanders wordt berekend, stopvol zaten. Bij Richterich sluit deze lijn aan op de elektrische van Herzogenrath naar Aken. 't Fietsen was echter geen pleziertje, daar de weg vol kuilen en gaten was. Aan wegonderhoud doet men in Duitschland zoo goed als niets, naar 't schijnt. Bovendien klom de weg geweldig, maar onze moeite werd ruimschoots beloond, door het prachtige vergezicht dat men vanaf den top op de oude bisschopstad heeft. Vooral mooi is het uitzicht op den hoogen Luschberg, even ten N. van Aken, wiens top geheel met bosch bedekt is, waaruit nog even de torens van een groot klooster komen kijken.

90 'Brieven uit de Mijnstreek V', *Nieuwsblad van Friesland/ Hepkema's Courant*, 17-7-1923, nr. 57 (Avondblad).

Bergaf was Aken nu gauw bereikt; in een café'tje werden de fietsen gestald en verfrachten we ons met een heerlijk glas limonade (4 ct. per persoon). Daarna trokken we onder de eeuwenoude „Ponttor” door de stad binnen. Allereerst moesten we onze Hollandsche guldens in marken omzetten, wat men voordeliger in Duitschland kan doen dan in Holland. Moeilijkheden levert dit niet op, daar aan „Tietz” het reuzengroote warenhuis met zijn drie etages, waarheen de meeste Hollanders trekken, een wisselbureau is verbonden. De koers was op dat oogenblik 51.000. Met enkele honderdduizend markbiljetten werd nu de ommevang door 't gebouw begonnen. 't Was vol, meer dan vol, daar Tietz slechts van 4-6 [uur] was geopend. („De overige tijd van den dag wordt gebruikt voor het tellen der Inkomsten,” beweerde een grappenmaker). Alle prijzen te noemen is natuurlijk ondoenlijk, maar dat de Hollanders hier zooveel mogelijk hun inkoop doen in Aken, zal u blijken uit de volgende voorbeelden: een prachtstrik 22.000 mark is 44 cent; een fornuis (reuzengroot en geëmailleerd) 1.000.000 mark is f 20; een motorfiets 15.000.000 mark is f 300; muziek dezelfde waarvoor men in Holland f 2 per bundel betaalt, 20.000 mark is 40 cent, enz. De wandeling door het gebouw werd besloten door een bezoek aan de restauratieafdeeling. Koffie en gebak voor 3 personen, totaal 16.000 mark is f 0,52 (fooi inbegrepen).

Van lijdelijk verzet⁹¹ tegen de Belgische bezetting heb ik in Aken niets gemerkt. Integendeel! Geen winkel was er, waar geweigerd werd aan Franschen of Belgen te leveren. In de café's zaten Duitschers en Belgen in de beste eendracht een glas bier te drinken; bij Tietz stond zelfs aangeplakt, dat aan bezettingstroepen tegen dezelfde prijzen werd geleverd als aan de Duitschers. Ook was er van afkeer tegen de koopjeshalende Hollanders niets te merken. Ik veronderstel zelfs, dat de Akenaars over het algemeen hiermee wel zijn ingenomen, daar er natuurlijk reusachtig aan wordt verdiend. Trouwens, de Duitschers zelf vormen nog steeds een groot gedeelte van het kooplustige publiek. De enorme daling van de mark heeft bij allen een koortsachtigen drang doen ontstaan, hun denkbeeldig papier-bezit om te zetten in een even denkbeeldig „zaakwaren”-bezit. Maar zoo diep denkt de Duitscher niet na en hij is al blij, dat hij zijn marken kwijt is en er iets tastbaars voor in bezit heeft gekregen. Sommige winkeliers sluiten 'n paar dagen zelfs hun zaken om zoodoende, bij den enormen val der mark, nog meer te verdienen dan bij verkoop.

Om 7 uur (Duitsche tijd 6.40) ondernamen we den terugtocht naar Holland, daar voor achten het Deutsche tolambt moest zijn gepasseerd. En nu begon de ellende. Aan het „zollamt” stond een lange file personen, dol begeerig om hun 10 % „steuer” te betalen aan de Belgische bezetting. Op den terugweg zelf kregen we een goed idee van de geweldige vlucht, die de „Valuta-schweineri”, zooals de Duitscher zegt, had genomen. Te voet, per fiets, met auto en tram, zelfs met transportwagens, trok ieder, bepakt en bezakt, weer naar Holland terug. Het „zollamt” zelf was voor zoo'n reuzendrukke niet berekend. Voor een loketje van

91 In reactie op de bezetting legden mijnwerkers en fabrieksarbeiders in het Ruhrgebied massaal het werk neer.

20 cM. in 't vierkant moest één Belgische beambte de 10 % uitvoer "steuer" in ontvangst nemen en bovendien als bewijs aan ieder afgeven een kwitantie, waarop vermeld moet worden: naam en woonplaats van den persoon, aard en waarde der uit te voeren artikelen, benevens het betaald bedrag. Geen wonder, dat de stoet der wachtenden steeds in omvang toenam. Bovendien liep het naar 8 uur en op dat tijdstip werd het kantoor onverbiddelijk gesloten, terwijl dan voor den volgenden morgen 8 uur niets meer mocht worden uitgevoerd. Wie dan nog niet geholpen was, kon z'n inkoop op het zollamt achterlaten en ze er den volgenden dag weer vandaan halen.

't Was te voorzien, dat wij ook tot die gelukkigen zouden behooren. Het geweldige gedrang stelde ons echter in de gelegenheid te doen, alsof we de uitvoer-belasting betaald hadden. Een tweede beambte vertrouwde ons zeker op ons eerlijk gezicht en liet den rolboom voor ons op, zoodat we onzen weg konden vervolgen. Wel beleefden we nog een minuut van spanning, toen we door een paar Belgische soldaten een twintig meter vóór de grens een auto zagen aanhouden, daar we bevreesd waren, dat ze ook ons naar de „steuerschein" (de kwitantie van uitvoerbelasting) zouden vragen. In dat geval toch zouden onze inkoop in beslag zijn genomen en we beboet zijn met minstens honderduizend mark, maar gelukkig lieten ze ons ongemoeid, zoodat we eenige oogeblikken later gelukkig en wel in Holland waren teruggekeerd. Nog 5 procent invoerrechten betaald op het Hollandsche douanekantoor, toen de spurt er ingezet naar Heerlen, en het „valuta-reisje" behoorde tot het verleden.

Processie in Treebeek⁹²

Mei en Juni zijn in Limburg de processie maanden. Dan wordt er in bijna ieder dorp een plechtige ommegang gemaakt. Voor het eerst heeft de Directie der Staatsmijnen dit jaar [1923] toestemming gegeven tot het houden van een processie te Treebeek, de mijnkolonie aan de Emma. Natuurlijk is hierdoor, in figuurlijken zin gesproken, veel stof opgejaagd, want daar de Katholieken hier niet in de meerderheid zijn, meenden velen hun het goed recht op een processie te moeten bestrijden. Sommigen hebben zelfs gevreesd voor manifestaties op den processiedag, doch zoover is het niet gekomen.

De processie is Zondag 3 Juni gehouden en vlot van stapel geloopt, tot verheugenis der Limburgsche katholieken, tot ergernis van hun tegenstanders en tot ergernis van sommige katholieken uit andere gewesten, die zich niet met een processie kunnen vereenigen. Want zulken zijn er ook! In de processie wordt n.l. het Allerheiligste, de Heilige Hostie, door een priester in kerkelijk gewaad meedragen. En hieraan stooten zich vele katholieken, die het een profanatie achten en meenen, dat het Allerheiligste niet op straat mag komen, maar in de kerk thuis behoort. Voor den Limburgschen katholieke, die van jongs af aan aan processies gewoon is geweest, en voor wien het katholiek geloof culmineert in een devoten ommegang, zijn deze scrupules echter geheel onbegrijpelijk. Hoe

92 'Brieven uit de Mijnstreek VI', *Nieuwsblad van Friesland/Hepkema's Courant*, 27-7-1923, nr. 60 (Avondblad).

het ook zij, de processie is gehouden en de velen, die nog nooit zoo iets hadden meegemaakt, zijn getuige geweest van een echt Limburgsch schouwspel.

Reeds des Zaterdagmiddags was de geheele Katholieke bevolking in de weer. Eerepoorten werden opgericht, vlaggen en wimpels wapperden, en langs alle straten, die gelegen waren in de route der processie, werden versieringen aangebracht. Wonder boven wonder bleef het dien nacht en ook 's Zondagsmorgens droog, zoodat niets bedorven werd.

Op den morgen van den processie-dag werd de geheele route van den omme-gang op straat aangeduid met werkelijk smaakvolle versieringen van wit en gekleurd zand, waartusschen hier en daar reusachtig groote kruisen, ook van zand, geteekend waren, terwijl dit alles werd bestrooid met een overvloed van bloemen, groen en loovers. Aan rustaltaren werd de laatste hand gelegd. Ieder, die kon, richtte voor het open raam of voor de deur een huisaltaar op, waarop kruisen, heiligenbeelden en schilderijen werden geplaatst, zoodat, toen om tien uur de stoet onder klokgelui de kerk verliet, alles in gereedheid was. Voorop gingen de leerlingen der Katholieke school, dan volgde een muziekcors, daarna wel een tweehonderd bruidjes, kleine meisjes, in 't wit gekleed, sommigen geheel gehuld in een fijn witten sluier. Een achttal grootere meisjes, gekleed in lange witte kleeren, een gouden band om het voorhoofd, het haar los op den rug, droegen statig een groot Christus-beeld, en daar weer achter rijen vrouwen, den rozenkrans optellende; enkelen, die voorbaden, terwijl de anderen monotoon de gebeden lieten volgen. Daarna weer een muziekcors met mannenkoor, dat plechtig misliederen zong waarvan de muziek op zeer schoone wijze 't deemoedig karakter van de plechtigheid deed uitkomen. En dan eindelijk het Allerheiligste, gedragen door een priester in misgewaad. Onder een troonhemel, door vier mannen gedragen, schreed hij voort, terwijl koorknappen wierookvaten zwaaiden en alom de geloovigen knielden als de Heilige Hostie (Onze-Lieve Heer, als de Limburger op vertrouwelijkken toon zegt) langs ging. Zoo had de stoet een weg van bijna 7 K.M. te gaan, alvorens hij weer zijn punt van uitgang had bereikt. De onbevooroordeelde toeschouwer was getuige van een schouwspel, dat hem beter heeft leeren kennen het karakter en den aard van den Limburger.

Postduiven⁹³

Voor al in zijn volksspelen onderscheidt 't Limburgsche volk zich van de bewoners van het noordelijk deel van ons land. Zooals in Friesland het kaatsen, hardzeilen en hardrijden, zijn hier schuttersfeesten, postduivenvlucht en wielrennen inheemsch. Aan voetballen doet men hier ook zeer veel, doch korfballen is, tenminste op het platteland, geheel onbekend. Van de postduivenvlucht wil ik in dezen brief eens iets naders vertellen. Elk rechtgeaard Limburger houdt er postduiven op na, waaraan hij de uiterste zorg besteedt. Niet zelden heeft hij aan z'n vogels een zolderkamertje afgestaan, om de beestjes maar zoo goed

93 'Brieven uit de Mijnstreek X', *Nieuwsblad van Friesland/ Hepkema's Courant*, 31-8-1923, nr. 70 (Avondblad).

Het keuren van de duiven van 'het fonds', 1946. Op het SBB-terrein werden op kosten van het Fonds voor Sociale Instellingen duiven gekweekt en ter beschikking gesteld van duivenmelkers die hun duiven tijdens de oorlog verloren hadden. RHCL, fotocollectie DSM.

mogelijk te huisvesten. Bijna elken Zondag worden er wedvluchten gehouden, niet zelden over trajecten van honderden kilometers lengte. 's Vrijdags of 's Zaterdags worden de duiven in groote, gevlochten manden weggezonden, meestal naar België of Frankrijk, waar men ook veel aan de postduivensport doet. 's Zondagsmorgens op een vooraf bepaald uur worden ze daar losgelaten, en dan verkeert gedurende zoo'n dag het ledenaantal van de duivenvereniging in de uiterste spanning. Want niet alleen zijn er voor de eerstaankomende duiven flinke prijzen beschikbaar gesteld, maar ook wordt er soms vrij zwaar gewed.

Zoals bekend is, zoekt een postduif, zodra ze in den vreemde haar vrijheid heeft verkregen, haar eigen til weer op. Aan voedsel of drinken denkt ze op zoo'n reis niet; even schijnt ze zich te oriënteren, en dan gaat het in snelle vaart linea recta op haar eigen home aan. Onbegrijpelijk is het, dat de dieren zoo maar dadelijk de juiste richting weten te bepalen, hoewel ze soms 3 à 4 honderd kilometer van haar woonplaats verwijderd zijn. En toch vergist een goede postduif zich bijna nooit. Wel komen ze soms niet terug, maar heel vaak moet de oorzaak hiervan gezocht worden in onweer (storm), roofvogels of „roofmensen”. Hoe nu zoo'n wedvlucht (de naam zegt al voldoende) wordt gehouden? De postduivenvereniging heeft domicilie gekozen in één of ander café. Daar

houdt ze haar vergaderingen, daar wordt het postduivennieuws verkondigd, aantekening gehouden van de weddenschappen, kortom daar is het middelpunt van het postduifminnende deel der bevolking. Nemen we als voorbeeld een wedvlucht, zooals hier enkele weken geleden gehouden is, van Bordeaux. Reeds 's Donderdagsavonds verschijnen de deelnemers met hun duiven in de „sociëteit”; de duiven worden van een ring voorzien, zoodat ieder z'n eigen nummer heeft. Weddenschappen worden aangegaan en op een bepaald uur wordt de lijst gesloten. In groote manden worden daarna de duiven naar 'n postduiven-vereening in Bordeaux gezonden, waarmee men in correspondentie staat, en daar zorgt men er voor, dat de duiven 's Zondags op een afgesproken uur „gelost” worden.

Zoo'n Zondag is in erge mate spannend voor de leden. Reeds vroeg verzamelen ze zich in hun stam-café, om de klokken in ontvangst te nemen. Dit zijn uurwerken, die in vorm en grootte veel overeenkomst toonen met een sigarenkistje. Ze loopen volkomen gelijk en zijn geheel afgesloten. Alleen de wijzerplaat is zichtbaar. Degene die zoo'n klok in bezit heeft, kan er dus onmogelijk fraude mee plegen. Daarna spoedt ieder zich naar huis, om de terugkomst der duiven af te wachten. De ingang tot de til is door draaibare tralies zoo ingericht, dat de duiven wel in de til kunnen komen, maar haar niet weer kunnen verlaten. Onafgebroken, uren achtereensoms, staart men de lucht in en houdt men het plat in 't oog, want enkele seconden verschil kan winst of verlies tengevolge hebben. Zoodra een duif binnen is, wordt ze gevangen en van den ring ontdaan. Door een gleuf wordt de ring in den tijdmetre geworpen, waarop het uurwerk oogenblikkelijk stilstaat, zoodat de juiste tijd van komst automatisch is genoteerd.

Na afloop vereenigt men zich in het afdeulingsgebouw. De verschillende leden wonen natuurlijk niet allen vlakbij, zoodat de eene duif langer afstand moet afleggen dan de andere. Volgens een zoo nauwkeurig mogelijke schaal worden die verschillen weggewerkt, zoodat men dan kan uitrekenen, welke duiven het vlugst den afstand hebben afgelegd. De prijzen worden uitbetaald, de weddenschappen geregeld, en de vlucht heeft zoo veel stof tot praten opgeleverd, dat de kelen dorstig zijn geworden. Een remedie daartegen is gelukkig zeer dichtbij, en onder 't genot van meerdere glazen bier wordt de tijd heel gezellig gesleten, zoodat het sluitingsuur is aangebroken, voor men er aan denkt. In heel wat minder rechte lijn, dan z'n diertjes dat hebben gedaan, zoekt menig duivenliefhebber zijn huis weer op. 't Is dus te begrijpen, dat vele huismoeders minder ingenomen zijn met de duivenliefhebberij hunner echtgenooten.

Schuttersfeesten⁹⁴

Nog meer dan de duivenvlucht mag zich de schutterij in de gunst van de Limburgsche bevolking verheugen. Zoo ergens, dan blijkt wel hierbij het verschil in mentaliteit tusschen de bevolking van Limburg en die van onze Noordelijke

94 'Brieven uit de Mijnstreek XI', *Nieuwsblad van Friesland/ Hepkema's Courant*, 7-9-1923 (Avondblad).

provinciën. Hoe zoudt gij het b.v. vinden, lezer, een deel van uw Zondag te besteden aan exerceeren en marcheeren; u te oefenen in het hanteeren van een groot, ouderwetsch en buitengewoon zwaar geweer; gedrild te worden door een „generaal”, die in het dagelijksch leven misschien uw klee- of schoenmaker is, maar die het in zijn diensttijd gebracht heeft tot sergeant, waardoor hij dus volkomen thuis is geworden in de geheimen der hoogere krijgskunde?

En dan daarbij gekleed te zijn in een uniform, die sterk doet herinneren aan den Napoleontischen tijd? Hier geldt dus wel het spreekwoord: „‘s lands wijs, ‘s lands eer”. Want niet alleen vindt de Limburger dit iets heel gewoons, maar hij doet het met geheel zijn hart en met een enthousiasme, een betere zaak waardig. Als schooljongen geniet hij van schuttersoptochten en schuttersfeesten; welk een eer reeds, voor zijn ouderen broer of zijn vader het geweer te mogen dragen (n.l. een last, waaronder hij gebukt moet gaan). En dan als jongeling! Hoe verteert hij van jalouzie, als zijn oudere makker is ingelijfd, terwijl hij zelf nog niet mee mag doen. Wat voor den Germaanschen jongeling het schild was, is voor hem het geweer. Het is de bevestiging, het van zijn man-zijn. Pas nu, nu hij voor ‘t geheele dorp is ingelijfd bij de volwassenen, staan de daarbij behorende genoegens voor hem open. Lid der schutterij! Het geeft hem een streep (en welk een streep) vóór bij de dorpsschoonen, het opent voor hem de deur der balzaal, het geeft hem het recht, in den kring der volwassenen zijn potteken bier te drinken en een pandoertje te leggen in de „staminé”.

Met hart en ziel legt hij zich toe op het verkrijgen van een veerkrachtigen tred, van een krijgshaftige houding. Hij leest de bevelen van den „generaal” van diens lippen, volgt ze op met ‘n bewonderenswaardige stiptheid; een pluimpje, in het publiek gegeven, doet hem blozen van genoegen en opent voor hem roemvolle perspectieven. Zooals Napoleons soldaten droomden van den maarschalksstaf, ziet hij in ‘t verschiet den koningsmantel wenken. Schutterskoning te worden, ziedaar zijn droom. Kunstmatig wordt zijn enthousiasme aangekweekt door het houden van schuttersfeesten. De benaming „feest” zegt hier niets. Het is voor hem wat het examen is voor den aanstaanden onderwijzer, wat de huwelijksdag is voor den bruidegom. Geen oogenblik mag op zoo’n dag zijn aandacht verflauwen. Zijn uniform moet in de puntjes zijn, z’n wapen moet blinken als het oorijzer van een Friesche boerin, zijn houding zij als die van een overwinnaar eener taai verdedigde stad. Want niets ontsnapt aan het alziend oog der jury-leden. Niets mag hun ook ontgaan, want eeretekenen zijn beschikbaar gesteld voor: a. den besten schutter (den schutterskoning); b. den besten generaal; c. de mooiste generaals-uniform; d. de krijgshaftigste houding; e. het best marcheeren; f. het mooiste de wei binnenkomen; g. den besten tamboer; h. de mooiste uniformen, enz. enz.

Geen onderdeelje is vergeten. En als ik u daarbij dan nog vertel, dat de eer der schutterij identiek ‘s met de eer van het dorp, dan zult ge beseffen, hoe verantwoordelijk het is, lid der schutterij te zijn. Geen wonder, dat elk zich beijvert, de bevelen van zijn „generaal” stipt na te komen, daar de reputatie van het dorp er mee staat en valt. Een goede „generaal” wordt dan ook op de handen

gedragen en geen geldelijk offer acht men te groot, om hem maar aan zich te binden. Want aan alle kanten dreigt gevaar van concurrerende vereenigingen, die elk middel te baat nemen, om haar bevoorrechte zuster den „generaal” af te troggelen. Hierdoor zijn dorpsveeten ontstaan, wier oorzaak niet meer is na te vorschen, maar die desalniettemin overgaan van geslacht op geslacht en die zich niet zelden uiten in meer of minder bloedige ontmoetingen.

Na den generaal is diens uniform een voorwerp van bijzondere verzorging, want hierin weerspiegelt zich niet alleen de eer van het dorp, maar treden vooral de dorpsfinanciën op den voorgrond. Kwistig bestikt met gouddraad, bekroond met gouden tressen en voorzien van gouden borduursel, overtreft ze niet zelden de uniformen van een echten generaal in hoog tenu, en vertegenwoordigt ze vaak een waarde van ettelijke honderden guldens. Late de „montage” van zoo'n uniform dan ook strijden met de eenvoudigste beginselen der aethetica, men is gevrijwaard voor de grofste beleediging, die een schutterij en daardoor dus het dorp kan worden aangedaan, n.l. de benaming: een kale generaal (kaal hier in de beteekenis van schorem⁹⁵ s.v.p.).

Zooals u uit bovenstaande reeds hebt begrepen, is een schuttersfeest de clou van het seizoen. Uit wijden omtrek komen de schutterijen samen; te paard, in Jan Pleiziers, met vrachtauto's trekken ze naar het feestvierende dorp; onder tromgeroffel en fanfares marcheeren ze de feestelijk versierde wei binnen en den geheelen dag weerklinken de militair-korte bevelen der aanvoerders, knallen de schoten uit de geweren der elkaar bekampende schutters, en is het een drukte en gewoel, zooals een meer flegmatisch aangelegd bewoner van onze Noordelijke provinciën zich niet kan voorstellen. Vooral het prijssschieten mag zich in de algemeene belangstelling verheugen en de schutterskoning wordt door zijn dorpsgenooten op de handen gedragen. Hij toch is het, die de eer van zijn dorp heeft opgehouden. Zijn naam en die zijner woonplaats zijn op aller lippen, ieder dient hem op zijn wenken, terwijl hij geëerd wordt als een regeerend vorst. En is hij dan bovendien nog een „vrije jongen”, dan zijn de gevolgen zijner overwinning niet te overzien. Hier geldt met recht: „aan elken vinger een”; de dorps-schoonen vechten om hem, hij kan te kust en te keur gaan en menige vrijage is door hem, vaak onwetens en onwillens verbroken. Verwickelingen zonder tal zijn het gevolg van zijn overwinning, en niet zelden loopen deze af met bloedneuzen, blauwe oogen, of erger. Maar desondanks: „Leve de Schutterij!”

95 Armoedzaaier.